

EDWARD POLANOWSKI
KAZIMIERA Z. SZYMAŃSKA

**Bronisław Grabowski (1841—1900). Rys biograficzny i twórczość.
Rekonesans**

Postać Bronisława Grabowskiego, dziś niesłusznie zapomniana, stanowiła interesującą osobowość w polskim życiu umysłowym w drugiej połowie XIX w. Grabowski działał na wielu polach: był zdolnym popularyzatorem rzeczy słowiańskich, etnografem, pisarzem i pedagogiem. Jako gorący patriota miał odwagę cywilną bronić języka i kultury narodowej.

Przyczyny małej znajomości Grabowskiego przez współczesnych tkwią niewątpliwie w fakcie, iż zdecydowana większość jego prac została opublikowana wyłącznie w czasopiśmie. Z ogromnego dorobku literackiego pisarza zaledwie 25 pozycji ukazało się jako wydawnictwa książkowe. Spory blok rękopisów Grabowskiego zaginął w czasie wojny.¹ Nieliczne zachowane autografy literackie są dostępne wyłącznie w największych bibliotekach polskich i w archiwach.²

Mało znana jest obfita korespondencja pisarza. Listy Grabowskiego adresowane do wybitnych osobistości zagranicznych znajdują się poza krajem.³ Tylko niewielka ich liczba została opublikowana w całości bądź we fragmentach.⁴ Listy pisarza do przyjaciół i znajomych mieszkających

¹ Informacja wg T.S. Grabowski i W. Kot, *Grabowski Bronisław* (biogram) PSB, Wrocław 1959, t. 8, s. 487.

² Zachowane rękopisy Grabowskiego uwzględnia Centralny katalog spuścizn rękopiśmiennych, Biblioteka Narodowa, Warszawa.

³ Listy Br. Grabowskiego do E. Jelinka w ilości 146 pozycji posiada Památník Národního písemnictví, Literární Archiv, Praha, sygn. 21A1; 36 listów Grabowskiego do A. Černého jest w posiadaniu rodziny A. Černého w Pradze.

⁴ Do Augusta Senoi 4 listy z lat 1875—1880 ogłosił Włodzimierz Kot w artykule pt. *Korespondencja A. Senoi z Polakami*, „Slavia Occidentalis”, t. 21 (1961), s. 161—163.

Do Franciszka Markovicia listy z różnych lat ogłosiła Zdenka Marković w pracy: *Iz korespondencije Bronislava Grabovskoga s Franjom Markovićem. Grata za povijest književnosti hrvatske*, t. 14 (1939) Zagreb i odb. Listy do Vatroslava Jagića ogłosił T.J. Hamm w artykule *Register der Korrespondenz von Jagić im Besitz der Universitätsbibliothek in Zagreb*. „Wiener slavistisches Jahrbuch”, Graz 1960, s. 75—111. Do Juliusza Zeyera 4 listy ogłosił Jerzy Śliziński w pracy *Korespondencja Julia Zeyera s polskimi spisovatelji*, Praha 1980.

Pracę nad wydaniem wszystkich listów Grabowskiego do Edwarda Jelinka rozpoczął zespół Instytutu Filologii Polskiej WSP w Częstochowie pod kierownictwem Edwarda Polanowskiego.

na ziemiach etnicznie polskich, przynoszące wiele danych z życia pisarza i z jego twórczości, nadal czekają na badaczy.⁵

Dotychczasowe głosy krytyki na temat Grabowskiego podzielić można na trzy grupy: uwagi o twórczości i o działalności pisarza za jego życia, nekrologi i wspomnienia pośmiertne, rozprawy naukowe napisane w wiele lat po jego śmierci. O twórczości oryginalnej Grabowskiego za jego życia napisano niewiele i przeważnie niepochwlebnie. Oceniając działalność Grabowskiego na polu słowianofilstwa, podkreślano kompetencję pisarza i jego niezwykłą pracowitość.

W nekrologach napisanych po śmierci Grabowskiego dominuje patetyczna frazeologia, ogólnikowość. Na szczególną uwagę zasługują tu artykuły Bolesława Lutomskiego⁶, Henryka Ułaszyna⁷ i Ludwika S. Korotyńskiego⁸. Pracę Lutomskiego cechuje doskonała znajomość osobowości zmarłego. Artykuł Ułaszyna ma charakter dość dokładnej bibliografii Grabowskiego. Wypowiedź Korotyńskiego zawiera tytuły utworów Grabowskiego nie wyszczególnione w innych bibliografiach.

Głębszą analizę osobowości Grabowskiego przyniosły nekrologi i wspomnienia pośmiertne zamieszczone w prasie czeskiej. Na wzmiankę zasługują dwa artykuły Adolfa Černego zamieszczone w „Slovanským přehledu”⁹ i w „Zlatej Praze”¹⁰ oraz obszerna rozprawa Franciszka A. Hory, w której przyjaciel Grabowskiego podał wiele interesujących szczegółów z jego życia, opierając się na listach zmarłego do siebie.¹¹ W parę miesięcy później Hora ogłosił ciekawe i nieznanne drobiazgi z prywatnego życia Grabowskiego, które przełożył z rękopisu Ksawery Krokowskiej, siostry zmarłego pisarza.¹² Bardzo starannie i obszernie omówił życie i działalność Grabowskiego Bohumil Vydra w drugiej swojej pracy poświęconej Grabowskiemu, a zatytułowanej *Bronislav Grabowski a Slované*.¹³ W rozprawie tej napisanej dla uczczenia trzydziestolecia śmierci i 90 rocznicy urodzin Grabowskiego Vydra przedstawił życiorys Grabowskiego, podał liczne informacje o stosunku Grabowskiego do poszczegół-

⁵ Nowy Korbut określa, w których bibliotekach bądź archiwach są przechowywane poszczególne listy Grabowskiego do Polaków.

⁶ Bolesław Lutomski, *Na opróżnionym stanowisku*, „Gazeta Polska” 1901, nr 30 i 32.

⁷ Henryk Ułaszyn, *Bronislav Grabowski*, „Przegląd Polski” 1901, t. 139, s. 407—424 i odb.

⁸ Ludwik S. Korotyński, *Sp. Bronislav Grabowski*, „Tygodnik Ilustrowany” 1901, nr 1.

⁹ Adolf Černý, *Bronislav Grabowski*, „Slovanský přehled” 1901, (III), s. 209—217.

¹⁰ Adolf Černý, *Wzpomínka na Bronislava Grabovského*, „Zlata Praha” 1901, nr 1.

¹¹ Franciszek A. Hora, *Bronislav T. Grabowski*, Pilzno 1901.

¹² Franciszek A. Hora, *Bronislav Grabowski*, „Zabavni příloha Plzeňských Listů” 1901, nr 37—40.

¹³ Pierwsza praca Bohumila Vydry: *Literární a vědecké styky polsko-česke v historii Hlavní školy warsawské*, „Slovanský přehled” 1927 (XIX), s. 426—441, 479—491.

Druga praca Vydry: *Bronislav Grabowski a Slované. Příspěvek k literárním stykům slovanským v XIX století*, „Slovanský přehled” 1931 (XXIII), s. 21—34, 85—96, 161—171 i odb.

nych narodów słowiańskich, wskazał na elementy słowiańskie w twórczości oryginalnej pisarza, wypowiedział kilka uwag o doskonałości jego przekładów, o wpływie Grabowskiego na rozwój idei słowiańskiej w Polsce w drugiej połowie XIX w. Autor czerpał wiadomości do pracy m.in. z nie wydanej korespondencji Grabowskiego z wybitnymi osobistościami słowiańskimi. Rozprawa Wydry była pierwszą próbą syntetycznego ujęcia twórczości i działalności Grabowskiego.

W roku 1934 odbył się w Warszawie II Międzynarodowy Zjazd Sławistów. Z tej okazji ukazało się w prasie sporo artykułów słowianoznawczych, m.in. o Bronisławie Grabowskim. Na uwagę zasługują wśród nich: praca J. Oyrzanowskiego *Adam A. Kryński w świetle korespondencji z Bronisławem Grabowskim*¹⁴ oraz artykuł Bronisława Wieczorkiewicza *Zapomniany sławista*.¹⁵

W kilka lat później w Chorwacji ukazały się równocześnie dwie prace o Bronisławie Grabowskim: Zdenki Marković *Iz korespondencije Bronislawa Grabowskoga s Franjom Markovićem*¹⁶ i A.B. Klaića: *Bronislav Grabowski i Hrvati*.¹⁷ Praca pierwsza zawiera prócz krótkiego wstępu listy Grabowskiego do Fr. Markovicia. Praca Klaića jest dość starannym zebraniem dotychczas znanych materiałów o Grabowskim i jego stosunku do Chorwatów. Niestety, autor nie wykorzystał w niej nie wydanej korespondencji Grabowskiego z wybitnymi Chorwatami.

W Polsce Ludowej ukazały się dwie prace, które choć poświęcone innym problemom, podają nieco wiadomości o Grabowskim. Są to: Józefa Magnuszewskiego *Z dziejów stosunków literackich polsko-czeskich u schyłku XIX w.*¹⁸ oraz praca Marii Bobrownickiej *Juliusz Zeyer i recepcja jego twórczości w gronie Młodej Polski*.¹⁹ Magnuszewski powtarza w krótkim ujęciu rzeczy już znane, Bobrownicka zajmuje się szczegółowo stosunkiem Grabowskiego do Zeyera.

W roku 1951 wydano we Wrocławiu obszerną pracę doktorską Józefa Magnuszewskiego pt. *Stosunki literackie polsko-czeskie w końcu XIX w. i na początku XX w.*²⁰, w której autor, opierając się na nie wydanej korespondencji Grabowskiego do Jelinka, wnosi do wiedzy o Grabowskim pewne uzupełnienia.

Najciekawszą z dotychczas wydanych prac o Grabowskim jest niewątpliwie monografia Włodzimierza Kota *Bronisław Grabowski a Słowiańszczyzna zachodnia*²¹, w której autor wzbogaca dotychczasową wie-

¹⁴ J. Oyrzanowski, *Adam A. Kryński w świetle korespondencji z Bronisławem Grabowskim*, „Pion” 1934, nr 38.

¹⁵ Bronisław Wieczorkiewicz, *Zapomniany sławista*, tamże.

¹⁶ Zdenka Marković, *Iz korespondencije Bronislawa Grabowskoga s Franjom Markovićem*, op. cit.

¹⁷ A.B. Klaić, *Bronislav Grabowski i Hrvati*, Zagreb 1940. Odbitka z czasopisma „Nastavni Vjestnik” za r. 1939—1940.

¹⁸ Józef Magnuszewski, *Z dziejów stosunków literackich polsko-czeskich u schyłku w XIX w.*, „Dziennik Zachodni” 1947, s. 954—959.

¹⁹ Maria Bobrownicka, *Juliusz Zeyer i recepcja jego twórczości w gronie Młodej Polski*, Kraków 1959.

²⁰ Józef Magnuszewski, *Stosunki literackie polsko-czeskie w końcu XIX w. i na początku XX w.*, Wrocław 1951.

²¹ Włodzimierz Kot, *Bronisław Grabowski a Słowiańszczyzna zachodnia*, Kraków 1959.

dzę o życiu Grabowskiego wypowiedziami ludzi związanych z Grabowskim bądź z jego rodziną. Autor monografii czerpie pełną garścią cytaty z nie wydanej korespondencji Grabowskiego z pisarzami czeskimi i chorwackimi. Wnikliwie omawia działalność słowianofilską Grabowskiego. Niestety, i on nie wykorzystuje listów pisarza do przyjaciół i znajomych mieszkających w Polsce. Wypowiedź Kota na temat twórczości oryginalnej Grabowskiego jest pobieżna i zbyt jednostronna.

Przegląd dotychczasowych prac o Bronisławie Grabowskim upoważnia do stwierdzenia, że wizerunek autora *Sprzymierzeńców* stworzony przez badaczy wymaga dalszych uzupełnień.

Rys biograficzny

Bronisław Teodor Grabowski urodził się 19 września 1841 roku w Kaliszu. Był synem Macieja i Ludwiki ze Skalskich. Ojciec jego, urzędnik administracyjny²², otrzymawszy stanowisko pomocnika naczelnika okręgu łęczyckiego, przeprowadził się do Piotrkowa. Grabowski uczęszczał w Piotrkowie do gimnazjum. Należał do samokształceniowego kółka koleżeńskieg pod nazwą Zgromadzenie Literackie.²³ Na zebraniach kółka, odbywanych głównie w domu rodziców kolegi (Henryka Struvego), zapoznawano się z ówczesnym życiem literackim, pisano recenzje utworów, rozprawy, opisy podróży, powieści, poezje. Prace oddawano pod sąd kolegów.

Po maturze (1857) Grabowski pełnił początkowo obowiązki urzędnika administracyjnego, a następnie nauczyciela domowego w rodzinie ziemiańskiej na prowincji. Zebrawszy odpowiednie fundusze na studia naukowe, wyjechał w 1860 r. do Petersburga. Tam wstąpił na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu, mając zamiar poświęcić się slawistyce. Szowinizm prof. Srezniewskiego spowodował, że Grabowski porzucił slawistykę i zaczął studiować języki zachodnioeuropejskie, głównie włoski i angielski. W roku 1861 został aresztowany z niewiadomych powodów (również kilku jego kolegów) i osadzony w twierdzy kronsztadzkiej. Po uwolnieniu w roku 1862 wyjechał do Warszawy.

Początkowo studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej językoznawstwo porównawcze. Pod wpływem wykładów i osobistej zachęty Bolemira Květa, lektora języka i literatury czeskiej, Grabowski poświęcił się studiom nad językami i literaturami słowiańskimi. Był ulubionym studentem Květa. Głęboko przeżył śmierć ukochanego profesora. O szacunku i przywiązaniu młodzieży studenckiej do Květa świadczy adres dziękczynny do rodziny profesora napisany przez Grabowskiego i podpisany przez 22 słuchaczy lektoratu.

W roku 1866 Grabowski ukończył studia w Szkole Głównej; w roku 1867 uzyskał stopień magistra nauk filologicznych za rozprawę napisaną w języku rosyjskim: *O etymologicznym pochodzeniu przysłówków w je-*

²² Według Franciszka A. Hory, *Bronisław T. Grabowski*, Pilzno 1901, s. 6 i Adolfa Černego, *Bronisław Grabowski*, „Slovanský přehled”, R. III (1901), s. 215.

²³ Por. *Szkoła Główna Warszawska*, Kraków 1900, t. 1, s. 89.

zyku polskim i starosłowiańskim.²⁴ Prawdopodobnie zaraz po ukończeniu studiów, a jeszcze przed otrzymaniem stopnia naukowego, podjął pracę nauczyciela języków klasycznych w II Gimnazjum w Warszawie.

W roku 1868 Grabowski odbył pierwszą wycieczkę do Pragi Czeskiej, gdzie zawiązał liczne znajomości w kołach literackich. Znajomości te umacniane stałą korespondencją oraz prawie corocznymi pobytami Grabowskiego w Pradze przerodziły się z czasem w głęboką przyjaźń. Do przyjaciół Grabowskiego z pisarzy starszego pokolenia należeli: Karolina Světa, Edward Jelinek, Emanuel Tonner. Z młodych twórców darzyli go przyjaźnią: Jaroslav Vrchlickj, Franciszek Kvapil, Jan Lier, Franciszek Hovorka, Franciszek A. Hora. Ponadto dobrymi znajomymi Grabowskiego byli: Juliusz Zeyer, Josef V. Sladek, Franciszek Herites. W sierpniu 1871 r. Grabowski odbył podróż do Zagrzebia. Gościł krótko w Lublanie. W obu ośrodkach zawiązał przyjacielskie stosunki z przedstawicielami świata naukowego i literackiego, m.in. z Josipem Tomiciem, Franciszkiem Markoviciem, Augustem Šenoą.

W 1872 r. Grabowski ożenił się z Marią Balbiną Krokowską (1855—1943). Młodzi małżonkowie odbyli podróż poślubną do Pragi. Żona Grabowskiego, urzęczona życzliwością południowych sąsiadów, szybko opłamała język czeski. W latach późniejszych pomagała Grabowskiemu w pracach bohemistycznych.

W roku 1872 kurator okręgu warszawskiego „popieczitiel” Witte za używanie przez Grabowskiego języka polskiego na terenie gimnazjum przeniósł go dyscyplinarnie do Częstochowy.²⁵ Grabowski głęboko przeżył oderwanie go od głównego ośrodka literackiego, jakim była w Królestwie Polskim Warszawa. Przybył do Częstochowy bez uprzedzeń sądząc, że na prowincji może być niezwykle potrzebny w wielu dziedzinach życia. W Częstochowie zamieszkał w domu Maszkego przy II Alei. Pracował jako nauczyciel języków klasycznych w progimnazjum przemienionym w roku 1882 w gimnazjum.²⁶ W roku 1873 zaczął wydawać „Kalendarz Obrazkowy” dla ludu.²⁷

Środowisko inteligenckie Częstochowy zacofane kulturalnie, nie gardzące intrygą i przekupstwem, przyjęło Grabowskiego podejrzliwie. Mnóstwo kłopotów i przykrości przysporzyło pisarzowi wystawienie w Częstochowie jego dramatu *Sprzymierzeńcy*, wyszydzającego małomiasteczkowe stosunki. Obrażeni częstochowianie postanowili usunąć pisarza z miasta. Jeden z nich napisał w „Kolcach”, że Grabowski nie posiada

²⁴ *Spis magistrów Wydziału Filologiczno-Historycznego Szkoły Głównej Warszawskiej*. Ibid. s. 278; Hora wspomina o rozprawie zatytułowanej *O przysłówkach w języku polskim i starosłowiańskim*.

²⁵ Grabowski określa przyczynę przeniesienia go do Częstochowy w liście do Fr. Hory z dnia 14 września 1879 r.: „...mne před několika lety, že jsem se opovažil vpašovat do školy někdy nějaké polské slovíčko, přesadili z Varšavy na venkov, abych zakrňel”. Hora, op. cit., s. 21. „...mnie przed kilku laty, ponieważ ośmieliłem się niekiedy przemycić w szkole słówko po polsku, przeniesiono z Warszawy na prowincję, abym tam zmarniał” (tłum. własne).

²⁶ Gimnazjum częstochowskie miało początkowo pięć klas, od roku 1887 — osiem.

²⁷ „Kalendarz Obrazkowy” ukazywał się do roku 1898.

„ani szczypty zdolności, ani wyobrażenia o stylu, ani odpowiedniego wykształcenia”. Charakterystyczne dla nastroju pisarza w tym okresie są jego listy do przyjaciół mieszkających za granicą. W liście do Fr. Markovicia z dnia 12 stycznia 1880 r. Grabowski napisał: „Za *Sprzymierzeńców* chciano mnie ukamieniować w Częstochowie, całe miasto myślało, że do nich piję.”²⁸ W liście do E. Jelinka z dnia 12 maja 1880 r. czytamy: „Ach, wyznam szczerze, że najgoręcej pragnę wydobyć się z tego haniebnego partykularza. Czuję, że jeślibym miał tu jeszcze jaki rok, dwa pożyć, umarłbym przedwcześnie. Aczkolwiek od dwóch lat odsunąłem się od całego tutejszego społeczeństwa, przeznaczeni częstochowianie przebaczyć mi mego istnienia na świecie nie mogą.”²⁹

Od pierwszych chwil pobytu w Częstochowie Grabowski miał stałe przykrości ze strony przełożonych w gimnazjum z powodu nieukrywanej polskości. W liście do Hory z dnia 14 września 1879 r. stwierdził: „Każdy mój przełożony dostaje widać jakieś potajemne instrukcje, aby mi zostawił jak najmniej czasu na prace literackie, bo ciągle znajdują dla mnie coś nowego. Wciąż muszę „dyżurować”, przeglądać jakieś nowe książki i dawać o nich referaty, pisać programy, sprawozdania o położeniu uczniów i rozmaite głupstwa. Czasami przez cały tydzień ani chwili nie mogę poświęcić niczemu innemu, tylko szkole.”³⁰ Mimo iż Grabowski należycie wypełniał obowiązki nauczyciela, przełożeni przez 30 lat nie podwyższali mu poborów.

W 1890 r. na wniosek dyrektora gimnazjum Dachnowicza kurator okręgu szkolnego wydał decyzję przeniesienia Grabowskiego do Piotrkowa. Dzięki usilnym staraniom pisarza i jego żony decyzja została cofnięta. Szykany przełożonego wobec Grabowskiego wzmogły się. Wszystko to powodowało, że Grabowski ustawicznie zabiegał o przeniesienie do Warszawy. Często zwracał się o pomoc do przyjaciół i znajomych w kraju.³¹ Prosił o protekcję wpływowych przyjaciół mieszkających za granicą.³² Mimo to nie udało mu się wydostać z prowincji.

W Częstochowie Grabowski miał ciągle kłopoty finansowe. Wynagrodzenie nauczycielskie (900 rubli) nie wystarczało pisarzowi na utrzymanie rodziny, na kształcenie syna i córki.³³ Niewielki dochód przynosiły mu

²⁸ Zob. przyp. 16.

²⁹ List Br. Grabowskiego do E. Jelinka z dnia 12 maja 1880 r.

³⁰ Zob. przyp. 11.

³¹ W liście do H. Struvego z dnia 19 marca 1889 r. Grabowski napisał: „Dzisiejszej nocy odebrałem telegram od jednego ze znajomych następującej treści: „Po Gomulewskim w VI gimnazjum utworzyła się posada. Znosi się na to samo w gimnazjum trzecim. Zlituj się, nie trać czasu i idź za tym interesem, gdzie będzie potrzeba”. Biblioteka Jagiellońska, Kraków, sygn. 4/1960.

³² W liście do E. Jelinka z dnia 17 lutego 1883 r. czytamy: „Robię rozpaczliwe wysiłki, aby przez prof. Jagicia znaleźć protekcję w Petersburgu i tym lub owym sposobem wydostać się z Częstochowy (...), czuję, że umrę pod ciągłymi komarzemi ukąszeniami”.

³³ Syn Grabowskiego Czesław Emanuel Florentyn kształcił się na Uniwersytecie w Petersburgu na Wydziale Matematycznym, następnie w Instytucie Technologicznym. Ze względów zdrowotnych przeniósł się do Charkowa; córka pisarza Zofia Mirosława ukończyła pensję w Warszawie.

lekcje na pensjach, prowadzenie stancji uczniowskiej³⁴, publikacje artykułów i utworów literackich. Będąc w tak trudnym położeniu materialnym, Grabowski nie przyjmuje dwukrotnej propozycji objęcia katedry uniwersyteckiej w Zagrzebiu.³⁵ Uważa, że jego miejsce jest w ojczyźnie.

Na duchu podtrzymywały Grabowskiego prawie coroczne wycieczki wakacyjne za granicę, głównie do Czech i Chorwacji. Był tam niezwykle lubiany. Wysoko oceniano jego pracę dla pogłębiania wzajemności słowiańskiej. Rezultatem podróży zagranicznych pisarza były wspomnienia, opisy podróży, korespondencje, portrety literackie, tłumaczenia, szkice historycznoliterackie, artykuły o życiu artystycznym. W ciągu roku Grabowski utrzymywał stały kontakt listowny z przyjaciółmi. Otrzymywał od nich potrzebne mu do pracy nad słowiańszczyzną książki i czasopisma.

W Częstochowie dość często gościł u Grabowskiego E. Jelinek. W 1880 r. odwiedził pisarza Franciszek Hovorka, a w 1886 prawdopodobnie Juliusz Zeyer. Grabowski rekomendował przyjaciołom zagranicznym polskich literatów, naukowców i artystów.³⁶ Chętnie służył cudzoziemcom za przewodnika po Częstochowie i regionie częstochowskim. W roku 1892 przez dwa dni oprowadzał po Krakowie Czechów — przyjaciół Jelinka.

Własna twórczość literacka była dla Grabowskiego pasją i przygodą. Uprawiał ją przez całe życie. Dorobek literacki pisarza jest bardzo duży. Największa jego część przypada na okres częstochowski, głównie na koniec lat osiemdziesiątych oraz na lata dziewięćdziesiąte. Grabowski mimo obowiązków szkolnych, kłopotów finansowych i zdrowotnych (cierpiał na szum w uszach, bóle głowy, reumatyzm) posiadał wiele energii i zapалу do pracy. Czując się niedoceniony przez krytyków i dyrektorów teatrów, przy różnych okazjach żalił się na nich. Za największych osobistych przeciwników uważał Kazimierza Zalewskiego, Teodora Jeske-Choińskiego, Pawła Byczkowskiego.

B. Grabowski miał temperament działacza. Swoją aktywnością zarażał innych. W jego mieszkaniu przy II Alei w Częstochowie często gościli studenci Uniwersytetu Warszawskiego, byli uczniowie. Przełożeni pisarza, którym działalność Grabowskiego przeszkadzała w ich pracy rusyfikacyjnej, w roku 1897 postanowili przymusowo przenieść go przedwcześnie w stan spoczynku. Grabowski szukał ratunku u przyjaciół za granicą. Czy interweniowano w jego sprawie, nie wiadomo. Faktem jest, iż władze szkolne pozostawiły go na miejscu.

W 1898 roku Grabowski uczestniczył w uroczystościach setnej rocznicy urodzin Franciszka Palackiego w Pradze i w odsłonięciu pomnika

³⁴ W latach 1894—1895 Grabowski miał na stancji sześciu uczniów. Z listu do H. Struvego z dnia 28 marca 1898 r. wynika, iż autor *Sprzymierzeńców* pracował na pensji 10 godzin tygodniowo.

³⁵ W liście do H. Struvego napisanym w 1886 r. Grabowski donosił przyjaciół: „Jak wiesz już, przed kilkoma laty proponowano mi katedrę w uniwersytecie zagrzebskim, mając nadzieję powrotu do Warszawy, odmówiłem (...). Dziś otwiera mi się po raz drugi perspektywa taż sama (...). Potrzebowałbym pisać słoweczek o gotowości... A jednak ja wolałbym Warszawę”.

³⁶ Zob. list Grabowskiego do E. Orzeszkowej z dnia 15 kwietnia 1892 r. Archiwum Orzeszkowej IBL przy PAN, Warszawa. Rkps 402; listy do E. Jelinka z dnia 6 kwietnia 1882, 26 lutego 1884.

Adama Mickiewicza w Krakowie. Gorąco zajmował się gośćmi czeskimi w Krakowie i we Lwowie. Obie uroczystości bardzo nie podobały się rządowi carskiemu. Wyciągnięto surowe konsekwencje za uczestnictwo w zjazdach nawet wobec rodowitych Rosjan; względem Polaków nie potrzebowano się krępować. Grabowski poniósł surową karę. Władze szkolne przeniosły go dyscyplinarnie do Pińczowa, małego miasteczka w województwie kieleckim, zupełnie odciętego od świata. Grabowski przybył do Pińczowa z żoną, zdecydował się jednak zostać w Pińczowie sam. Żona pisarza wyjechała do córki w Łodzi. Stosunki Grabowskiego z przełożonymi w progimnazjum od początku ułożyły się fatalnie. Atmosfera miasteczka dusiła go. Grabowski pisał rozpaczliwe listy do przyjaciół, by pomogli mu przenieść się do stolicy Królestwa.³⁷

16 grudnia 1899 r. odbył się uroczysty wieczór ku jego czci w Pilźnie. Przyjaciele i znajomi przysłali mu wiele listów i telegramów z życzeniami. 26 grudnia tegoż roku Grabowski ma pierwszy atak apoplektyczny. Życie uratował mu zięć — lekarz w fabryce Scheiblerów (pisarz zachorował w Łodzi). Od tej pory Grabowski nie mógł już powrócić do dawnego zdrowia, mimo to pracował w progimnazjum. Ciągłe marzył o przeniesieniu się do Warszawy, z utęsknieniem czekał na przysługującą mu wkrótce emeryturę. W 1900 roku Grabowski współpracował w Pińczowie z nielicznym konspiracyjnym kółkiem młodzieży patriotycznej działającej pod przewodnictwem Kopczyńskiego, urzędnika rosyjskiej akcyzy. 28 kwietnia tegoż roku „Česka Beseda” urządziła w Krakowie uroczysty wieczór ku czci Grabowskiego. W okresie wakacji Grabowski wyjechał do Czech.

W archiwum miejskim w Pilźnie przy pomocy prof. Stranda gromadził materiał do dramatu z dziejów Pilzna. Przygotowywał do druku wybór poezji J. Vrchlickiego. Zamierzał napisać wielką powieść.

W nocy z 11 na 12 listopada 1900 roku został rażony drugim atakiem apopleksji. Utracił przytomność. W rzadkich chwilach przytomności prosił żonę o czytanie listów od przyjaciół. Umarł w nocy 24 grudnia 1900 roku.

Twórczość literacka

D r a m a t

Twórczość dramatyczna Br. Grabowskiego przypadła na lata 1868—1900. Pierwszym jego dramatem była sztuka *W dziesiątym wieku* z 1868 r. Ostatnie dramaty pisarza: *Prorokini (światłość w ciemności)* i *Krzysztofor* ukazały się w 1900 r. W sumie wiemy o 31 dramatach Grabowskiego, z czego tylko 12 zostało ogłoszonych drukiem.³⁸ Były to: *Mści-*

³⁷ List Br. Grabowskiego do H. Struvego z dnia 27 maja 1900 r. podaje: „Za pomówienie z kuratorem będę Ci niesłychanie zobowiązany, rzeczywiście przeniesienie do Warszawy na jakichkolwiek warunkach byłoby dla mnie nieocenioną łaską. Prowincja mię już dusi moralnie. Jestem jak ów koń, co wóz ciągnął mile całe, ale na wiorstę od domu ustaje, bo mu sił zabrakło”. W liście do W. Bełzy z dnia 10 marca 1900 r. Grabowski napisał: „Władku, siedzę tutaj w Pińczowie jak na wygnaniu (...). Wolałbym być na Syberii. Gdyby nie to, że mi zostaje tylko 19 miesięcy do emerytury, podałbym się do dymisji.”

³⁸ Za dramaty ogłoszone drukiem uważamy wydania książkowe: w wypadku nieogłoszenia osobnego — pierwsze opublikowanie sztuki na łamach prasy.

wój i Swanhilda, Sprzymierzeńcy, czyli inteligencja w miasteczku, Na wodach, Syn Margrafa, Królewicz Marko, Drugi raz, Domna Rozanda, Boruta, Jadwiga Tarłówna, Blisko nieba, Prorokini (światłość w ciemności), Krzysztofor.³⁹ Z czteroaktowego libretta operowego *Filius Chami*, „Kurier Codzienny” (1900, nr 1) opublikował fragment aktu drugiego; część aktu pierwszego pozostała w rękopisie.⁴⁰ W rękopisach pozostały również sztuki: *Centaury*, *Zbiegi* i *Pożary*.⁴¹ Nie rozporządzamy rękopisami dramatów: *Nastusia*, *Podupadli* i *Księżę Henryk*.⁴² Jednakże recenzje z przedstawień oraz listy Grabowskiego do przyjaciół pozwalają na rekonstrukcję głównych idei utworów.⁴³ Rękopisy dramatów: *Spuścizna*, *Szymon Zimorowicz* i *Pod Wiedeń* zaginęły prawdopodobnie w czasie wojny.⁴⁴ O drugim z wymienionych utworów Grabowski podał kilka informacji w liście do Władysława Bełzy z dnia 10 marca 1900 r.⁴⁵ Krótką wzmiankę o dramacie *Pod Wiedeń* zamieścił w liście do Edwarda Jelinka z dnia 13 kwietnia 1883 r.⁴⁶

Do naszych czasów nie dochowały się żadne informacje o dramatach: *Z dziejów zaginionego ludu* (powst. ok. 1870), *Wilk w owczarni* (ok. 1884), *Poturmaki* (ok. 1899). Brak jakichkolwiek danych o sztukach ludowych *Jamróż* i *Zielona komora* wymienionych przez Ludwika S. Korotyńskiego

³⁹ *Mściwój i Swanhilda*, Warszawa 1876; *Sprzymierzeńcy, czyli inteligencja w miasteczku*, Warszawa 1878; *Na wodach*, Warszawa 1878; *Syn Margrafa*, Warszawa 1880. Odbitka z „Biblioteki Warszawskiej”; *Królewicz Marko*, Warszawa 1880. Odbitka z „Tygodnika Ilustrowanego”; *Drugi raz*, Warszawa 1883; *Domna Rozanda*, Kraków 1886; *Jadwiga Tarłówna*, Warszawa 1899; *Blisko nieba*, „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” 1899; *Prorokini (światłość w ciemności)*, Kraków 1900; *Krzysztofor*, Kraków 1900.

⁴⁰ Rękopis części pierwszego aktu libretta operowego *Filius Chami* jest przechowywany w Archiwum Biblioteki Narodowej, Warszawa, sygn. 6196.

⁴¹ Rękopis *Centaury* znajduje się w Archiwum IBL przy PAN, Warszawa, Zb. Mich., sygn. 217; rękopisy *Zbiegów* i *Pożarów* są przechowywane w Bibliotece Teatru im. Słowackiego w Krakowie, sygn. 4253 i 1889.

⁴² Informację *Nowego Korbuta* o wydrukowaniu *Podupadłych* w „Echu” w 1883 r. należy uznać za mylną. Grabowski nie ogłosił *Podupadłych* ani w „Echu”, ani w żadnym innym czasopiśmie. Rękopis sztuki, o którym wspomina Ludwik Simon w *Bibliografii dramatu polskiego*, Warszawa 1971, t. 1, s. 292, prawdopodobnie zaginął w czasie wojny.

⁴³ Sztuka *Nastusia* została wystawiona w Warszawie 5 lipca 1891 r., komedię *Podupadli* grano w Częstochowie w grudniu 1878 r., dramat *Księżę Henryk* wystawiono w Krakowie 8 kwietnia 1893 r. O *Nastusi* pisano m.in. w „Przeglądzie Tygodniowym” 1891, nr 28, s. 324 oraz w „Kurierze Porannym” 1910, nr 51, s. 20. Recenzję z przedstawienia *Podupadłych* opublikowano w „Tygodniu” piotrkowskim 1879, nr 45, s. 2. Grabowski ustosunkował się do niej w liście do redaktora „Tygodnia” opublikowanym w następnym numerze czasopisma. Recenzję z przedstawienia *Księcia Henryka* wydrukowano m.in. w „Echu Muzycznym, Teatralnym i Artystycznym” 1893, nr 498, s. 176. Grabowski pisał o dramacie w listach do Jelinka z dnia 26 listopada 1892 r. i 19 kwietnia 1893 r.

⁴⁴ Taką wersję sugeruje *Polski Słownik Biograficzny*, również potwierdzają ją pracownicy Archiwum Biblioteki Narodowej.

⁴⁵ W liście Grabowskiego do W. Bełzy czytamy: „Dramat jest osnuty na historii Szymona Zimorowicza i malując żywot mieszczan lwowskich, mógłby się przydać na otwarcie nowego teatru”. Biblioteka Ossolineum, Wrocław, sygn. 12650/II.

⁴⁶ W liście do Jelinka z dnia 13 kwietnia 1883 r. Grabowski napisał: „Opracowuję teraz drugą komedię, a okrom tego wykończam dramat historyczny *Pod Wiedeń* z czasów Jana III — ten ostatni mnie osobiście najwięcej się podoba”.

w nekrologu napisanym po śmierci Grabowskiego⁴⁷, o dramatach *Prihody* (Przygody?) i *Prulom* (Przełom?) uwzględnionych w książeczce Franciszka A. Hory *Bronisław Grabowski*⁴⁸ oraz o komediach *Klub w miasteczku* i *Próby*, które wymienia autor w liście do E. Jelinka z dnia 23 maja 1880 r. i 17 września 1880 r.⁴⁹

Należy sądzić, że Grabowski napisał więcej dramatów, niż odnotowały ich bibliografie. Za takim przekonaniem przemawia list Grabowskiego do W. Bełzy z dnia 13 marca 1896 r.⁵⁰

Spuściznę dramatyczną Grabowskiego stanowią dramaty historyczne, komedie społeczno-obyczajowe i sztuki ludowe. Do pierwszej grupy należą: *Mściwój i Swanhilda*, *Królewicz Marko*, *Syn Margrafa*, *Z dziejów zaginionego ludu*, *Domna Rozanda*, *Książę Henryk*, *Jadwiga Tarłówna*, *Prorokini (światłość w ciemności)*, *Krzysztofor*, *Pożary*. Problematyka historyczna interesowała Grabowskiego już w czasie studiów. We wstępie do *Syna Margrafa* napisał: „Jeszcze w uniwersytecie, przy studiach nad Słowiańszczyzną napisał(em) sobie plan kilku tragedii historycznych”.⁵¹

Dramaty historyczne Grabowskiego obejmują szeroki zakres tematyczny. Z 12 utworów trzy dotyczą spraw wewnętrznych Polski (*Krzysztofor*, *Szymon Zimorowicz*, *Pożary*), osiem kontaktów historycznych Polski z krajami sąsiednimi (*Mściwój i Swanhilda*, *Syn Margrafa*, *Z dziejów zaginionego ludu*, *Domna Rozanda*, *Książę Henryk*, *Jadwiga Tarłówna*, *Prorokini (światłość w ciemności)*, *Pod Wiedeń*), jeden historii Serbii (*Królewicz Marko*). Pracę nad dramataми historycznymi poprzedzał Grabowski wnikliwymi studiami źródeł historycznych. Informacje o źródłach umieszczał przeważnie w przypisach.⁵²

Źródła tematyczne najwcześniejszych dramatów historycznych Grabowskiego mieszczą się w prehistorii Słowian. Dzieje ludów połabskich posłużyły pisarzowi za tło dramatu *Mściwój i Swanhilda*. Dramat *Syn Margrafa* przynosi obraz tragicznych zmagania Słowiańszczyzny połabskiej z nawałą germańską. Podstawą dramatu stał się schyłek dni Geronowych oraz śmierć jedyne go syna margrafa, dla którego Gero zamierzał utworzyć niepodległe państwo.

⁴⁷ Zob. przyp. 8.

⁴⁸ Zob. przyp. 11.

⁴⁹ W liście do Jelinka z dnia 23 maja 1880 r. Grabowski pisał: „Jedź Pan do Hieronima Feldmanowskiego sekretarza Związku Literackiego (Młyńska nr 35) i poproście(?) w moim imieniu, aby Wam oddał 2 moje rękopisy komedii: *Zubożali* i *Klub w miasteczku*, weźcie je z sobą do Pragi”. W liście do Jelinka z dn. 17 września 1880 r. prosi o przysłanie mu rękopisów dramatów znajdujących się w Pradze, m.in. o *Próby*.

⁵⁰ W liście do Bełzy z dnia 13 marca 1896 r. czytamy: „Wiedziecie, ilem już napisał dramatów, które niczyje oczy nie oglądały na scenie i ja ich snadź oczyma cięlesnymi oglądać nie będę. A jednak dyrekcje wasze kazały je składać sobie, pieszcząc uszy moje słodką obietnicą wystawień, tryumfów, tantym i tym podobnych... baniek mydlanych”. Biblioteka Ossolineum, Wrocław, sygn. 12423 I.

⁵¹ Bronisław Grabowski, *Syn Margrafa, tragedia z X-go wieku w pięciu aktach*, Warszawa 1880, s. 45.

⁵² W przypisach do dramatu *Mściwój i Swanhilda* Grabowski stwierdził: „Pozwoliliśmy sobie dopełnić fantazją obraz pełny przerw i niedokładności tylko o tyle, o ile tego konieczność estetyczna wymagała. W każdym razie staraniem naszym było, by ducha faktów nie skrzywić”, s. 93.

Tematykę walki Słowian z Niemcami wprowadził Grabowski zapewne do dramatu *Z dziejów zaginionego ludu*, po którym zachował się do naszych czasów tylko tytuł. Z recenzji napisanej po wystawieniu sztuki *Książę Henryk* oraz ze wzmianki autora o dramacie poczynionej w liście do E. Jelinka z dnia 25 listopada 1892 r. można wnosić, iż utwór ten ukazywał dzieje księcia Henryka XI, pana na Legnicy.⁵³

Fabulę *Domny Rozandy* osnuł Grabowski wokół zawitych perypetii życiowych córki hospodara wołoskiego Lupula, późniejszej żony Tymka Chmielnickiego. Dramat *Jadwiga Tartówna* przedstawia tragiczne losy Jadwigi z rodu Tarłów, ukochanej poety Mikołaja Sępa Szarzyńskiego. O dramacie *Pod Wiedeń* Grabowski napisał, że dotyczy on czasów Jana III.⁵⁴ W utworze *Królewicz Marko* podjął pisarz problem walki Słowian południowych z Turkami. Bohaterem utworu uczynił głośną w świecie słowiańskim historyczno-legendarą postać bohatera serbskiego, pragnącego zmaść z siebie piętno winy za nieuczestniczenie w bitwie na Kosowym Polu.

Z listu Grabowskiego do Władysława Bełzy wynika, iż dramat *Szymon Zimorowicz* przedstawiał życie mieszczan lwowskich.⁵⁵ W sztuce *Krzysztofor* Grabowski ukazał legendarnego alchemika i czarodzieja działającego na zgubę Krakowa przy pomocy magicznej *Księgi Twardowskiego*. Wdawszy się w konflikt z żakami krakowskimi, Krzysztofor traci książkę i sam ginie w piekielnych czeluściach. *Prorokini* (*światłość w ciemności*) przynosi obraz krwawych dziejów tzw. „Jednoty Braci Czeskich”. Grabowski zarysował w dramacie sylwetkę głośnej wizjonerki Krystyny Poniatowskiej oraz postać uwielbianego przez siebie Jana Amosa Komeńskiego.⁵⁶

Cykl dramatów społeczno-obyczajowych stanowią: jeden dramat pięcioaktowy (*Na wodach*), cztery komedie czteroaktowe (*Sprzymierzeńcy*, *Podupadli*, *Centaury*, *Zbiegi*) oraz dwie jednoaktówki (*Drugi raz*, *Blisko nieba*). Większość wymienionych utworów ma charakter satyryczny. W dramatach: *Na wodach*, *Centaury* obiektem ataku pisarza jest arystokracja rodowa, stawiająca ponad obowiązki rodzinne i obywatelskie rozrywkę, plotkarstwo, wygodnictwo. W komedii *Na wodach* autor chłostcze ponadto nowobogackich, nie przyznających się do swego pochodzenia oraz szulerów karcianych podających się za arystokratów. *Sprzymierzeńcy*, czyli *inteligencja w miasteczku* to satyra uderzająca w zastój umysłowy, koterię i lenistwo moralne warstw pretendujących do miana inteligencji.

⁵³ Recenzent teatralny J.B. na łamach „Echa Muzycznego, Teatralnego i Artystycznego”, Warszawa 1893, nr 498, s. 176 napisał: „Jest to dramat osnuty na tle hulaszczego życia Piasta, księcia Henryka XI, pana na Legnicy, którego oddzieli od brata Fryderyka nie tylko sfera obyczajowych, ale i rdzennie szczepowych wyobrażeń o sympatii”. W liście do E. Jelinka Grabowski stwierdził: „Bohaterem jego jest ów awanturnik i hulaka Henryk XI, książę na Legnicy i Brzegu, o którym pisze tyle Hans Schweininchen w *Pamiętnikach* swoich”.

⁵⁴ Zob. przyp. 46.

⁵⁵ Zob. przyp. 45.

⁵⁶ Swój stosunek do Jana Komeńskiego Grabowski określił w artykule *Jan Amos Komeński* opublikowanym w „Niwie” 1892, s. 116, 153, 170, 204 oraz w recenzji przedruku białego kruk literatury staroczeskiej *Daniela Fettera opis Islandii*, opublikowanej w „Wiśle” 1894, t. 8, s. 169—172.

W utworze *Zbiegi* ostrze krytyki Grabowskiego zwraca się przeciwko ziemianstwu, które zleciwszy prowadzenie majątków rządcom, wypełnia w mieście pustkę życiową bezowocną dyskusją na tematy publiczne, plotką, zabawą w teatr. Ponadto Grabowski wykazuje w utworze zagrożenie gospodarki polskiej przez kapitał niemiecki. Temat życia szlachty „wysadzonej z siodła” podejmuje autor w sztuce *Podupadli*. W jednoaktówce *Blisko nieba* obok sporu światopoglądowego dwóch artystów: malarza-racjonalisty i poety-dekadenta Grabowski podnosi problem znaczenia mecenatu dla rozwoju młodych talentów. Treść dramatu *Drugi raz* stanowi rehabilitacja grzechu młodości przez człowieka głęboko dotkniętego nieśczęściem rodzinnym: śmiercią żony i dwojga dzieci.

Prawie we wszystkich komediach społeczno-obyczajowych Grabowskiego konflikty dramatyczne kształtują się na linii: wsteczność—postęp, zwyrodnienie moralne—uczciwość, bierność—zaangażowanie społeczne. Motorem akcji są przeważnie działania postaci dodatnich, głównie młodych inżynierów (*Na wodach*, *Sprzymierzeńcy*), postępowych ziemian (*Zbiegi*), patriotycznych, wykształconych rządców (*Centaury*). Działania te kończą się przeważnie pomyślnie dla bohaterów pozytywnych, źle dla postaci negatywnych. Lektura dramatów społeczno-obyczajowych pozwala sądzić, że ich autor z sympatią przyjmował przejawy wzrastającej świadomości klas upośledzonych. Obawiał się natomiast gwałtownego zrywu rewolucyjnego.

Nieliczną i zarazem najmniej znaną grupę w dorobku dramatycznym Grabowskiego stanowią sztuki ludowe. Są to: *Boruta*, *Filius Chami*, *Nastusia*, *Jamróż* i *Zielona komora*. Do naszych czasów zachował się w całości tylko pięcioaktowy *Boruta*, do którego muzykę skomponował Piotr Maszyński. Akcja utworu, przypominającego niejednokrotnie średniowieczne misteria, toczy się na ziemi łeczyckiej w XVIII w. Fabuła koncentruje się wokół postaci Kacpra Łońskiego, szlacheckiego hulaki zwanego Siwym Borutą, który zawarł układy z diabłem Borutą, by przy jego pomocy zdobyć skarby i ukochaną.

W librecie *Filius Chami* najwyraźniej występują cechy dramatycznej literatury sowizdrzalskiej. Utwór związany z tradycją zabaw karnawałowych stanowi drwiącą rozprawę z dewotkami, z bezdusznymi dziedzicami, z lisowczykami nadużywającymi praw żołnierskich.

Treść czteroaktowej *Nastusi* możemy zrekonstruować na podstawie kilku recenzji, jakie ukazały się na łamach prasy po wystawieniu utworu na scenie warszawskiej. Fabułę sztuki osnuł Grabowski wokół perypetii miłosnych młodych wieśniaków: Nastusi — zamożnej sieroty i Pawła — ubogiego parobka. Dramaty ludowe Grabowskiego cechuje wysoki poziom wierności etnograficznej. Bohaterowie ludowi ukazani są głównie przy zabawie. Nie oglądamy ich przy pracy, w codziennym trudzie. Charakterystyczną cechą sztuk ludowych Grabowskiego jest ich tendencyjność oraz moralizatorstwo.

Na trzydzieści jeden dramatów napisanych przez Grabowskiego tylko dziesięć zostało wystawionych na scenie: trzy dramaty historyczne (*Królewicz Marko*, *Książę Henryk*, *Pożary*), dwie sztuki ludowe (*Nastusia*, *Boruta*) i pięć komedii społeczno-obyczajowych (*Sprzymierzeńcy*, *Na wodach*, *Drugi raz*, *Zbiegi*, *Podupadli*). Na scenach czeskich, wystawione zostały sztuki: *Sprzymierzeńcy*, *Królewicz Marko* i *Drugi raz*. W 1936 r.

rozgłoszenia praska nadała z okazji uroczystości ku czci Jana Amosa Komenskiego dramat *Prorokini (światłość w ciemności)*. Dramaty: *Sprzymierzeńcy*, *Królewicz Marko*, *Syn Margrafa*, *Drugi raz*, *Prorokini* zostały przetłumaczone na język czeski. Na język chorwacki przełożono sztukę *Podupadli*, zaś na język serbochorwacki: *Borutę* i *Blisko nieba*. Wyróżnienia bądź nagrody na konkursach zdobyły utwory: *Filius Chami*, *Drugi raz*, *Księżę Henryk* i *Jadwiga Tarłówna*.⁵⁷

Proza

Grabowski jest autorem ponad pięćdziesięciu utworów fabularnych: obrazków, opowiadań, nowel i powieści. Najwięcej utworów prozatorskich pisarz opublikował w wydawanym przez siebie „Kalendarzu Obrazkowym”. Sporo opowiadań Grabowskiego wydrukowały czasopisma warszawskie, m.in. „Wędrowiec”, „Biesiada Literacka”, „Biblioteka Warszawska”, „Bluszczy”, „Kurier Codzienny”, „Słowo”. Kilka nowel pisarza trafiło na łamy prasy prowincjonalnej i galicyjskiej, m.in. do piotrkowskiego „Tygodnia”, krakowskiego „Czasu” i „Gazety Przemyskiej”.

Stosunkowo niewiele utworów doczekało się wydań książkowych. Były to: *Cudze szczęście*, *Obrazek spod Jasnej Góry*, *Dom pod cmentarzem*, *Babusia*, *Gdzie szczęście*, *Na służbę bożą*, *Nieprzyjaciół ludzi*, *Kolega Julka*.⁵⁸ Można sądzić, że sporo utworów fabularnych Grabowskiego pozostało w rękopisach. Za przypuszczeniem tym przemawiają listy Grabowskiego do E. Jelinka, w którym pisarz żalił się na kłopoty z cenzurą.⁵⁹

Grabowski-prozaik nie cieszył się przychylnością ówczesnej krytyki, która zarzucała jego utworom zbytnią tendencyjność, moralizatorstwo i pesymizm.⁶⁰ Mimo to trzy utwory pisarza: *Babusia*, *Byle za mąż* i *Pod złą planetą* zostały nagrodzone na konkursach ogłoszonych przez redakcje popularnych czasopism.⁶¹

⁵⁷ Libretto operowe *Filius Chami* uzyskało wyróżnienie w 1891 r. na konkursie ogłoszonym przez Warszawskie Towarzystwo Muzyczne; obrazek dramatyczny *Drugi raz* został odznaczony w 1883 r. drugą nagrodą na Konkursie Teatru Amatorskiego Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności; utwór *Księżę Henryk* w 1893 r. został zalecony do grania przez krakowską komisję konkursową im. Wołodkiewicza; *Jadwiga Tarłówna* zdobyła wyróżnienie w 1895 r. na II Konkursie Dramatycznym Galicyjskiego Wydziału Krajowego.

⁵⁸ *Cudze szczęście*, *Obrazek spod Jasnej Góry*, Częstochowa 1878; *Dom pod cmentarzem*, Warszawa 1883; *Babusia*, Warszawa 1884; *Gdzie szczęście*, Wydanie 2, Chicago 1885 (brak danych o pierwszym wydaniu); *Na służbę bożą*, Warszawa 1890; *Nieprzyjaciół ludzi*, Warszawa 1890, dod. „Wędrowca”; *Kolega Julka*, Warszawa 1895.

⁵⁹ W liście Grabowskiego do E. Jelinka z dnia 21 grudnia 1881 r. czytamy: „Mnie ciągle coś cenzura albo nie puści, albo popsuje. Świeżo nie puściła nowelki *Bezdzienny*, która mi się lepiej od innych udała”. W liście z dnia 28 grudnia 1881 r. Grabowski napisał: „Czy masz egzemplarz *Nieprzyjaciół ludzi*? Już w tym kształcie powieść ta nie ujrzy światła. Cenzura kazała mi kilka ustępów przerobić, nadto zwleka z pozwoleniem na sprzedaż już od pół roku”.

⁶⁰ Stanisław Pieńkowski w recenzji zamieszczonej na łamach „Książki”, Warszawa 1901, nr 2, s. 62 ocenił obrazek Grabowskiego *Zmierzch* w sposób następujący: „Obrazek ten, traktowany zewnątrz i bardzo błado, bo tylko ze strony faktycznej, nie zaleca się niczym, tendencja zaś stosowniejsze znalazłaby miejsce w broszurze, omawiającej dane stosunki społeczne niż w obrobieniu pseudoartystycznym”.

⁶¹ Nowela *Babusia* zdobyła trzecią nagrodę w 1884 r. na konkursie ogłoszonym przez „Kurier Codzienny”; opowiadanie *Byle za mąż*, „Kalendarz Obrazkowy” na

Zrąb nowelistyki Grabowskiego stanowią utwory podejmujące problemy wsi powułaszczeniowej, ukazujące życie chłopskie w jego powzednich i codziennych przejawach. Grabowski wypowiada się w nich jako rzecznik i obrońca ludu, znawca obyczajów i psychiki chłopskiej. W utworach „chłopskich” Grabowskiego drukowanych przeważnie w „Kalendarzu Obrazkowym” czołowe miejsce zajmuje problem oświaty i wychowania ludu (*Na lekkim chlebie*, *Dom i szkoła*, *Zbawienne lekarstwo*, *Rodzice i dzieci*, *Kuba Dziubała*).⁶² Pisarz usiłuje przekonać ludowych czytelników, że brak wykształcenia czyni człowieka nieporadnym życiowo. Analfabeta łatwiej ulega złym skłonnościom, częściej wchodzi w kolizję z prawem niż człowiek wykształcony, na jego naiwności żerują różnego typu oszuści.

Ważne miejsce w opowiadaniach „chłopskich” Grabowskiego zajmuje kwestia zabobonu, wiary we wróżby, w sny, w prognostyki. Autor bezlitośnie wyszydza cieszące się dużą popularnością wśród ludu wydawnictwa astrologiczne, okultystyczne, druki z dziedziny magii (*Pod złą planetą*). Z gorzką ironią pisze o znachorkach przyspieszających swym „leczeniem” śmierć chorych (*Macocha Józefki*⁶³, *Pod złą planetą*). Sporo uwagi poświęca kobietom wiejskim, które przepracowane, zmęczone, przedwcześnie postarzałe częstym macierzyństwem umierają w młodym wieku (*Macocha Józefki*, *Pod złą planetą*, *Lesikowie*⁶⁴). Boleje nad dużą śmiertelnością dzieci wiejskich (*Na służbę bożą*, *Kuba Dziubała*, *Macocha Józefki*). Wielokrotnie podejmuje w swych utworach problem wzrastającego na wsi głodu ziemi (*Lesikowie*, *Pod złą planetą*, *Na służbę bożą*, *Macocha Józefki*). Przyczynę tego zjawiska widzi głównie w przeludnieniu wsi, w niewielkim, w porównaniu z własnością ziemianstwa, obszarze gruntów ornych uprawianych przez społeczność chłopską. W utworze *Pochodnie ognia i miłości*⁶⁵ wzmiankuje o ustawie uwłaszczeniowej, która nie spełniła pokładanej w niej nadziei chłopstwa.

W wielu opowiadaniach porusza Grabowski problem wynaturzeń społecznych, którymi są nieprzeparta zachłanność i chciwość (*Na służbę bożą*, *Wyprawa po skarb*⁶⁶). Żądza bogactwa zamienia uczciwego człowieka w oszusta i złodzieja (*Na lekkim chlebie*, *Dobre imię*⁶⁷). Motyw oszustwa często przewija się przez utwory pisarza. Grabowski wielokrotnie przestrzega domniemyanych adresatów opowiadań, by nie podejmowali transakcji z podejrzanymi ludźmi (*Kuba Dziubała*, *Dobry interes*⁶⁸). Z całą drastycznością maluje Grabowski moralne spustoszenie, jakie sieje wśród ludu

rok 1888 — zostało odznaczone na konkursie powieści ludowych ogłoszonym przez redakcję „Gazety Świątecznej” w 1886 r.; redakcja „Gazety Świątecznej” nagrodziła również w 1894 r. powiastkę Grabowskiego *Pod złą planetą*, „Kalendarz Obrazkowy” na rok 1894.

⁶² Kalendarz Obrazkowy” w dalszym ciągu skrót KO. *Na lekkim chlebie*, KO 1876; *Dom i szkoła*, *Zbawienne lekarstwo*, tamże 1878; *Rodzice i dzieci*, tamże 1882; *Kuba Dziubała*, tamże 1895.

⁶³ *Macocha Józefki*, KO 1896.

⁶⁴ *Lesikowie*, tamże 1890.

⁶⁵ *Pochodnie ognia i miłości*, „Przegląd Literacki”, dod. do „Kraju” 1889, nr 4—9.

⁶⁶ *Wyprawa po skarb*, KO 1897.

⁶⁷ *Dobre imię*, tamże 1879.

⁶⁸ *Dobry interes*, tamże 1893.

alkoholizm (*Przyzwyczajenie i odwyknienie*⁶⁹, *Lesikowie*, *Pod złą planetą*, *Macocha Józefki*). W środowiskach ukazanych przez Grabowskiego piją dorośli i dzieci. Winą za rozpijanie chłopstwa pisarz obarcza przebiegłych, interesownych Żydów. W walce z alkoholizmem przypisuje istotną rolę duchowieństwu i nauczycielom (*Zbawienne lekarstwo*, *Przyzwyczajenie i odwyknienie*).

Pochwałę dobrej pracy, umiejętnego gospodarowania głosi Grabowski w utworach: *Drogie gałęzie*⁷⁰ i *Byle za mąż*. Celem zaagitowania chłopstwa do organizowania oddziałów straży pożarnej wprowadził pisarz do „Kalendarza” na rok 1884 opowiadanie *Wojsko św. Floriana*. Do zakładania ochronek dla małych dzieci przekonywa w opowiadaniu *Rodzice i dzieci*.

W utworach Grabowskiego wyraźnie zaznacza swą obecność urząd gminy, kościół i szkoła. Żadnej łączności z gromadą chłopską nie utrzymuje dwór. Zdaniem Grabowskiego większość szlachty nie rozumie społecznego i narodowego znaczenia „pracy u podstaw”. Prowadząc lekkomyślny, rozrzutny tryb życia, traci swoje majątki na rzecz różnego typu oszustów i dorobkiewiczów. Po „wysadzeniu z siodła” trafia na bruk miejski i powiększa szeregi inteligencji miejskiej.

Tematyka nowel chłopskich Grabowskiego świadczy o tym, iż pisarz poznał prawdę o życiu chłopstwa nie z przekazu dziennikarskiego czy literackiego, ale dzięki długotrwałej obserwacji życia ludu.

Sporą grupę w dorobku prozatorskim Grabowskiego stanowią utwory, w których akcja rozgrywa się w Warszawie. Bohaterami opowiadań są przeważnie młodzi urzędnicy daremnie zabiegający o awans zawodowy (*Przekłeta wiosna*, *Nawymyślał*, *Meloman*).⁷¹ W realizacji zamierzeń przyszkadza im przeważnie silna konkurencja, czasem brak szczęścia. Interesująco prezentują się utwory „warszawskie” ukazujące środowisko literacko-dziennikarskie (*Cudze grzechy*, *Nie wychował się*).⁷² Podobnie jak w światku urzędniczym i tu panuje ostra konkurencja. Los człowieka jest uzależniony od dobrej bądź złej woli redaktora, wydawcy czy krytyka. Kreśląc tragiczne losy zdolnego literata z opowiadania *Nie wychował się*, Grabowski znakomicie odtworzył atmosferę codziennych spotkań drugorzędnych publicystów warszawskich. Opowiadanie *Cudze grzechy* posłużyło pisarzowi do wyrażenia własnych negatywnych opinii o wpływie naturalizmu francuskiego na polską powieść.

W kilku utworach Grabowski ukazuje zabita deskami prowincję. Miejscem zdarzeń czyni przeważnie jakiś Marnogród (Częstochowę?).⁷³ W opowiadaniach „marnogrodzkich”, podobnie jak w komedii *Sprzymierzeńcy*, uderza ostrzem satyry w zwyrodniałą moralnie inteligencję, która nie nawidzi ludzi postępowych, bojąc się z ich strony konkurencji lub kompromitacji (*Nieprzyjaciół ludzi*, *Ród Midasów*⁷⁴). „Mózgi Marnogrodu”

⁶⁹ *Przyzwyczajenie i odwyknienie*, tamże 1880.

⁷⁰ *Drogie gałęzie*, tamże 1888.

⁷¹ *Przekłeta wiosna*, „*Bluszcz*” 1885, nr 34—36; *Nawymyślał*, „*Wędrowiec*” 1895, nr 31—32; *Meloman*, tamże 1897, nr 21—25.

⁷² *Cudze grzechy*, „*Słowo*” 1887, nr 96; *Nie wychował się*, tamże 1888, nr 214—221.

⁷³ Grabowski prawdopodobnie przejął pomysł nazwy miasteczka od E. Orzeszkowej, która nazywała Grodno Ongrodem.

⁷⁴ *Ród Midasów*, „*Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne*” 1893, nr 484—494.

stosują wobec „intruzów” terror psychiczny, a nawet przemoc fizyczną (*Nieprzyjaciół ludzi*). Niektóre z utworów „marnogrodzkich” zabarwione z lekka satyrą obyczajowo-społeczną mają na celu głównie zabawienie czytelników: ośmieszają kawalerów zabiegających usilnie o posażne pan-ny (*Sześć garniturów*) oraz prowincjonalnych „mędrców” staczających walki z tradycją (*Gwiazda betlejemską*).⁷⁵

W kilku opowiadaniach „małomiasteczkowych” przedmiotem szczegól-ego zainteresowania pisarza jest element niemiecki zapuszczający głęboko korzenie w polską glebę (*Nieprzyjaciół ludzi*, *Dom pod cmentarzem*, *Suknia balowa* ⁷⁶). Niemcy Grabowskiego, przypominający niejednokrotnie postać Adlera z *Powracającej fali* Bolesława Prusa, przybywają do Polski przeważnie z niewielkim kapitałem. Dzięki pomocy rodaków, przeróżnym machinacjom finansowym szybko dorabiają się fortun. Ich awans społeczny i majątkowy budzi rozgoryczenie uczciwych, pracowitych Polaków; wpływa demoralizująco na ludzi słabych, ulegających negatywnym wpływom.

W cyklu nowel „małomiasteczkowych” Grabowski niejednokrotnie podejmuje problem wegetacji polskiej biedoty. Zwraca uwagę na niski stan higieny i oświaty w środowiskach nędzarzy, na dużą śmiertelność dzieci (*Babusia*, *Dzieci z suterenu* ⁷⁷). Wyraża pogląd, iż problemów biedoty miejskiej nie są w stanie zlikwidować doraźne gesty filantropijne. Społeczeństwo polskie powinno znaleźć sposoby rozwiązania palących kwestii związanych z wegetacją mieszkańców suterenu.

Nieliczną grupę w spuściźnie prozatorskiej Grabowskiego stanowią utwory o charakterze autobiograficznym, nawiązujące tematycznie do młodości pisarza. Są to: *Kolega Julka* i *Mężna niewiasta* ⁷⁸. Utrzymane w ciepłej, lirycznej tonacji świadczą o silnie rozbudzonej uczuciowości Grabowskiego.

Utwory wierszowane

Grabowski napisał ponad sześćdziesiąt utworów poetyckich w tym sześć obszernych poematów: *Jan Kochanowski*, *Mikołaj Sęp Szarzyński*, *Rzeźbiarz Lychares*, *Krzyż w oazie*, *Sofokles przed sądem*, *Żmija*, jeden poemat dramatyczny pt. *Noc dwóch wieków*, opowieść wierszowaną pt. *Wezyr*.⁷⁹

Wiersze Grabowskiego rozsięły się po różnych czasopismach. Najwięcej z nich ukazało się w wydawanym przez pisarza „Kalendarzu Obrazkowym”. Sporą grupę utworów Grabowski opublikował w „Kurierze Codziennym”, w „Kurierze Warszawskim”, w „Tygodniku Ilustrowanym”, w „Wędrowcu” i w „Bluszczu”. Niektóre utwory bądź ich fragmenty dru-

⁷⁵ *Sześć garniturów*, „Kurier Codzienny” 1892, nr 52; *Gwiazda betlejemską*, „Słowo” 1892, nr 285—287.

⁷⁶ *Suknia balowa*, „Biesiada Literacka” 1894, nr 2—6.

⁷⁷ *Dzieci z suterenu*, „Bluszcz” 1890, nr 37—38.

⁷⁸ *Mężna niewiasta*, „Biesiada Literacka” 1898, nr 1—17.

⁷⁹ *Jan Kochanowski*, „Tygodnik Ilustrowany” 1883, nr 34—35; *Mikołaj Sęp Szarzyński*, tamże 1884, nr 104; *Rzeźbiarz Lychares*, Warszawa 1895; *Krzyż w oazie*, Warszawa 1895; *Sofokles przed sądem*, „Kurier Warszawski” 1898, nr 22; *Żmija*, „Wędrowiec” 1903, nr 44; *Noc dwóch wieków*, Kraków 1900; *Wezyr*, „Czas” 1900, nr 313—314.

kowane były w kilku periodykach, czasem pod zmienionymi tytułami.⁸⁰

Najliczniejszą grupę w spuściźnie poetyckiej Grabowskiego stanowią wiersze stylizowane na poezję ludową. Oddają one cechy ludowych wyobrażeń, języka i obyczaju. Sporo ballad i pieśni posiada zabarwienie regionalne a nawet lokalne. Do folkloru góralskiego nawiązują: *Siedmiu szwabów* i *Siekierka Janoszka*.⁸¹

Wierzeń ludu wielkopolskiego dotyczą: *Dzwon podwodny* i *Zaklęta w kamień*.⁸² W utworach stylizowanych na ludowość wielokrotnie występuje motyw śmierci (*Sieroca dola*, *Z pogrzebu*, *Wista*, *U wrót zimy*, *Ostatnia walka*).⁸³ Często dźwięczy w nich nuta melancholii, smutku, tęsknoty za miłością (*Nieszczęśliwa*, *Stracona*).⁸⁴ Bohater pieśni ludowych, obcujący na co dzień z przyrodą, nie czuje się jej panem. Często prosi naturę o łaskawość dla siebie i bliźnich (*Wista*, *U wrót zimy*).

Pokażną grupę w dorobku poetyckim Grabowskiego stanowią wiersze okolicznościowe, których większość poświęcił autor pamięci twórców kultury narodowej. Cykl utworów okolicznościowych otwierają poematy: *Jan Kochanowski* i *Mikołaj Sęp Szarzyński*, napisane z okazji 300 rocznicy śmierci poetów. Z treści poematów wynika, iż Grabowski był nie tylko wielbicielem, ale doskonałym znawcą ich twórczości. Inne wiersze poświęcone pamięci wybitnych Polaków, to: *Po przeczytaniu dzieł Gabrieli* (wiersz o Narcyzie Zmichowskiej), *Nad grobem Marii Ilnickiej*, *Wiersz dla A. Mickiewicza*, *Przed pomnikiem* (sonet napisany pod wrażeniem odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie), *Zasłużona chwała*, *Adamowi Münchheimerowi na dzień pięćdziesięciolecia*.⁸⁵ Kilka utworów okolicznościowych poświęcił Grabowski przyjaciołom — słowianofilom. Serbołużyckiemu działaczowi narodowemu, etnografowi i publicyście Janowi A. Smolerowi poświęcił wiersz napisany po łuzycyku.⁸⁶ W roku 1893 z okazji czterdziestolecia Jarosława Vrchlickiego napisał długi wiersz do solenizanta.⁸⁷ W 1900 roku napisał w Pińczowie list poetycki do córek Vrchlickiego, składający się z dwóch wierszy: 1. *Mi-ladzie Vrchlickiej*, 2. *Ewie Vrchlickiej*.⁸⁸

⁸⁰ Fragment poematu *Jan Kochanowski* został opublikowany w KO na rok 1884 pod tytułem *Wieszcz w Czarnolesie*; część utworu *Mikołaj Sęp Szarzyński* ukazała się w KO na rok 1889 pod tytułem *Młodo zmarłemu*.

⁸¹ *Siedmiu szwabów*, KO 1896; *Siekierka Janoszka*, tamże 1897.

⁸² *Dzwon podwodny*, „Tygodnik Ilustrowany” 1891, nr 100; *Zaklęta w kamień*, KO 1895.

⁸³ *Sieroca dola*, *Z pogrzebu*, KO 1875; *Wista*, tamże 1886; *U wrót zimy*, tamże 1888; *Ostatnia walka*, tamże 1893.

⁸⁴ *Nieszczęśliwa*, tamże 1890; *Stracona*, tamże 1893.

⁸⁵ *Po przeczytaniu dzieł Gabrieli*, „Bluszcz” 1889, nr 49; *Nad grobem Marii Ilnickiej*, tamże 1897, nr 36; *Wiersz dla A. Mickiewicza* nie został wydrukowany, jego rękopis znajduje się w Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu, sygn. 780; utwór *Przed pomnikiem* został wpisany przez Grabowskiego do pamiętnika Leopolda Meyeta dnia 24 grudnia 1898 r. Wydrukowano go w „Kurierze Warszawskim” 1906, nr 355; *Zasłużona chwała Adamowi Münchheimerowi na dzień pięćdziesięciolecia*, „Kurier Warszawski” 1900, nr 124.

⁸⁶ „Łuzica” 1884, nr 10.

⁸⁷ *Czterdziestolecie Vrchlickiego*, „Kraj” 1893, nr 6.

⁸⁸ *Córkom wielkiego poety*, „Kurier Warszawski” 1900, nr 263.

Z okazji wybudowania w Pradze Teatru Narodowego (w 1881 r.) Grabowski zamieścił w „Kłosach” wiersz pt. *Sam sobie*.⁸⁹ Na wiadomość o pożarze Teatru napisał utwór *Na zgliszczach*, w którym wyraził Czechom głębokie współczucie.⁹⁰

Kilka wierszy Grabowskiego posiada charakter polemiczny. Grabowski — przedstawiciel literatów starszego pokolenia — polemizuje w nich z młodymi twórcami określającymi się jako radykałowie. W utworze *Krzyczącym*⁹¹ oskarża przeciwników o sztuczne wytwarzanie antagonizmów międzypokoleniowych, o cynizm a nawet o barbarzyństwo. W wierszu *Karnawał ducha*⁹² rozprawia się z literatami hołdującymi koncepcji sztuki naturalistycznej i symbolicznej. Zarzuca im schlebianie gustom zdemoralizowanej publiczności, zniekształcanie obrazu świata, szyderstwo z nieba i ludzi. W wierszu *Miejcie litość*⁹³ wzywa przedstawicieli różnych ideologii do pojednania się. Wyraża pogląd, iż dla dobra kultury narodowej należy zapomnieć o wzajemnych waśniach i uprzedzeniach.

W 1900 r. Grabowski wydał drukiem obszerny poemat dramatyczny pt. *Noc dwóch wieków*. W utworze utrzymanym w konwencji poezji wieszczkiej obok krytyki kończącego się stulecia zawarł wiele przepowiedni dotyczących XX wieku. Prorokował m.in., iż w następującym stuleciu szczytne hasła rewolucji francuskiej: „Wolność, równość, braterstwo” staną się faktem. Różność stanów zastąpi „jeden człowieczy ród”. Sprawcami radykalnych przemian będą przedstawiciele chłopów i robotników.

Z treścią poematu *Noc dwóch wieków* korespondują wiersze: *Wezyr*, *Oczekiwanie*, *Branka jasyru*, w których Grabowski składa hołd poezji romantycznej i wyraża głęboką wiarę w odrodzenie ojczyzny.⁹⁴

Rozmówienie poety w kulturze i literaturze antycznego świata znalazło odbicie w dwu poematach: *Rzeźbiarz Lychares* i *Sofokles przed sądem*. Ukazują one z dużym realizmem scenki z życia starożytnych Aten, podejmują problemy natury moralnej wspólne wszystkim epokom i wszystkim nacjom. Koloryt orientalny wprowadził Grabowski do poematów: *Krzyż w oazie*, *Żmija* oraz do długiego wiersza *Hecim Basza*.⁹⁵

Pod koniec życia Grabowski napisał kilka wierszy o tematyce filozoficzno-refleksyjnej, m.in. *Przestrogi*, *Pomnijcie sobie*, *Choćby*.⁹⁶ Wypowiedział się w nich jako humanista i wyznawca teorii ideorealistycznej. Z ostatnich liryków Grabowskiego emanuje дума człowieka, który mimo licznych prześladowań potrafił zachować swą godność.

⁸⁹ *Sam sobie*, „Kłosy” 1881, nr 830.

⁹⁰ *Na zgliszczach*, „Tygodnik Ilustrowany” 1881, nr 300. W liście do E. Orzeszkowej z dnia 4 listopada 1881 r. Grabowski napisał o utworze: „W wierszu mym cenzura wyrzuciła dwie strofki, posyłam je — może teraz przejdą”. Wspomniane przez Grabowskiego zwrotki nie zostały wydrukowane. Ich miejsce w tekście wykropkowano.

⁹¹ *Krzyczącym*, „Biblioteka Warszawska” 1884, t. 3, s. 41—42.

⁹² *Karnawał ducha*, „Kraj” 1890, nr 2.

⁹³ *Miejcie litość*, „Przegląd Literacki”, dod. do „Kraju” 1880, nr 14—15.

⁹⁴ *Oczekiwanie*, „Świat” 1893, nr 7; *Branka jasyru*, „Bluszczy” 1897, nr 20.

⁹⁵ *Hecim Basza*, *Obrazek z Bośni*, „Wędrowiec” 1898, nr 19.

⁹⁶ *Przestrogi*, „Kurier Warszawski” 1899, nr 126; *Pomnijcie sobie*, tamże 1900, nr 177; *Choćby*, tamże 1901, nr 55.

„Kalendarz Obrazkowy”

W latach 1874—1897 Bronisław Grabowski wydawał w Częstochowie „Kalendarz Obrazkowy” dla ludu. Wydawnictwo to wysoko ocenił Antoni G. Bem w „Nowinach” pisząc: „Kalendarz Obrazkowy” Grabowskiego trzyma (...) pierwszeństwo wśród swego krążka i uważamy go za najlepszy spośród kalendarzy ludowych i najumiejtniej ułożony z prowincjonalnych.”⁹⁷

Pierwszy dział „Kalendarza” stanowiła tzw. część kalendarzowa. W szeroko rozbudowanym dziale literackim Grabowski publikował własne opowiadania i wiersze, utwory Adama Asnyka, Marii Ilnickiej, Wincentego Pola, Józefa Grajnera, Andrzeja Dembowskiego, Jana K. Gregorowicza, Bronisława Komorowskiego, Teofila Nowosielskiego oraz teksty innych autorów, których pseudonimów, inicjałów i kryptonimów nie udało się rozwiązać.⁹⁸ Obok utworów oryginalnych Grabowski zamieszczał w „Kalendarzu” własne przekłady z literatury słowiańskiej, m.in. teksty Elišky Krasnohorskéj, Augusta Šenoi, Karoliny Světlej, Jarosława Vrchlickiego, Franca Prešerena. Opowiadania publikowane w „Kalendarzu” miały głównie charakter dydaktyczno-moralizatorski: piętnowały powszechne grzechy mieszkańców wsi i miasteczek, podejmowały problem oświaty i wychowania mas ludowych. W utworach wierszowanych dominowała tematyka refleksyjna, religijna i miłosna. Artykuły krytyczno-literackie zaznaczały ludowych czytelników z sylwetkami wybitnych pisarzy oraz z ich twórczością.

Sporo miejsca zajmowały w „Kalendarzu Obrazkowym” materiały folklorystyczne: folklor rodzimy oraz teksty ludowe innych narodów. Ważną część działu literackiego stanowiły gawędy popularyzujące najbardziej z codzienną praktyką związane dziedziny nauki. Powołując się na opinie uczonych, „Kalendarz” wyjaśniał różne problemy z zakresu hodowli, uprawy roślin, gleboznawstwa, chemii rolnej oraz fizyki. W artykułach podejmowano problem zdrowotności, higieny i oświaty na wsi, postulowano zakładanie ochronek, budowanie łaźni, organizację straży pożarnych, zespołów muzycznych. Stosunkowo liczne są artykuły o klasztorze na Jasnej Górze i przechowywanych w nim pamiątkach i skarbach kultury narodowej. Zapewne w trosce o popularność wśród ludu wydawnictwo drukowało żywoty świętych i błogosławionych. W dziale *Rady i przepisy gospodarskie* zamieszczano wiadomości z zakresu rolnictwa, higieny i gospodarstwa domowego. Ostatnią część wydawnictwa stanowiły informacje dotyczące życia publicznego oraz ogłoszenia i reklamy. Poszczególne roczniki „Kalendarza” wzbogacały liczne ilustracje drzeworytowe autorstwa Władysława Dmochowskiego. Mimo trudności wydawniczych i cenzuralnych „Kalendarz Obrazkowy” ukazywał się nieprzerwanie przez 24 lata, aż do chwili dyscyplinarnego przeniesienia Grabowskiego do Pińczowa.

Grabowski jako sławista

Będąc gorącym zwolennikiem zbliżenia Słowian, Grabowski przez

⁹⁷ Antoni G. Bem, *Literatura kalendarzowa*, „Nowiny” 1879, nr 6.

⁹⁸ Wykaz nie rozwiązanych pseudonimów, inicjałów i kryptonimów: Tadeusz Obuch W., W.***, M.G., F.W., XJG.

wiele lat pełnił rolę popularyzatora spraw słowiańskich, zapoznawał Polaków z historią, literaturą, zwyczajami i wzajemnymi stosunkami poszczególnych narodów słowiańskich.

Ze wszystkich Słowian Grabowski najbardziej ukochał Czechów. Prawie co rok odbywał wycieczki do Pragi, korespondował z ludźmi kultury, uczestniczył w różnych imprezach i uroczystościach. Sprawozdania z czeskiego ruchu literackiego publikował we wszystkich poważnych periodykach wychodzących na terenie Królestwa Polskiego i Galicji. Już w 1874 r. wydrukował w „J. Jaworskiego Kalendarzu Ilustrowanym Codziennym” obszerny artykuł pt. *Literatura czeska*. W latach następnych ogłosił m.in. prace: *Tegoroczny ruch literacki w Czechach*, *Literatura czeska w r. 1879*, *Tłumacze czescy poetów polskich*, *Wiadomości literackie z Czech*, *Trylogia antyczna w literaturze czeskiej*, *Z literatury czeskiej*.⁹⁹ Oprócz tego pisał o rzeczach czeskich do *Encyklopedii Powszechnej*, referaty do „Wisły”. W roku 1891 wyszła jako część *Dziejów literatury powszechnej* jego *Historia literatur słowiańskich* zawierająca także dzieje literatury czeskiej.¹⁰⁰

Z poetów czeskich Grabowski najbardziej cenił Jarosława Vrchlickiego. Na temat jego twórczości wypowiedział się m.in. w artykułach: *Trylogia Vrchlickiego*, *Czterdziestolecie Vrchlickiego*, *Jarosław Vrchlický*, *Jarosław Vrchlický i jego dramat Bar Kochba*.¹⁰¹ W czasopismach polskich zamieścił przeszło czterdzieści wierszy Vrchlickiego we własnym tłumaczeniu. Najwięcej przekładów opublikował w „Bluszczu”, w „Kurierze Niedzielnym” i w „Kłosach”. W 1900 r. przygotował do druku *Wybór poezji Jarosława Vrchlickiego*. Własne przekłady ogłoszone w polskich periodykach pomnożył nowymi tłumaczeniami.¹⁰² *Wybór poezji* objął wyjątki z około czterdziestu najbardziej charakterystycznych zbiorów Vrchlickiego.

Grabowski wysoko cenił poetę czeskiego Juliusza Zeyera. Poświęcił mu dwa artykuły: *Najnowszy romans rycerski* oraz *Juliusz Zeyer*.¹⁰³ Przełożył z Zeyera sporo rzeczy, ale wydrukował jedynie wiersz *Proroctwo*.¹⁰⁴ Dowodem przyjaźni, jaką darzył Zeyera, było dedykowanie mu dramatu *Boruta*.

Z powieściopisarzy czeskich najwyżej oceniał Karolinę Světlę. Napisał o niej wiele artykułów, m.in.: *Karolina Světla, pisarka czeska*; *Karolina Světla. Studium literackie*; *Jubileusz Karoliny Světli*; *Karolina Světla*,

⁹⁹ *Tegoroczny ruch literacki w Czechach*, „Niwa” 1878, t. 14, s. 912–928; *Literatura czeska w roku 1879*, tamże 1881, t. 19, s. 27–41, 299–308, 351–359; *Tłumacze czescy poetów polskich*, „Kłosy” 1881, nr 830; *Wiadomości literackie z Czech*, „Biblioteka Warszawska” 1882, t. 1, s. 479–480; *Trylogia antyczna w literaturze czeskiej*, „Ateneum” 1892, t. 3, s. 300–321; *Z literatury czeskiej*, „Wędrowiec” 1900, nr 16.

¹⁰⁰ *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami*, Warszawa 1888–1893.

¹⁰¹ *Trylogia Vrchlickiego*, „Kurier Codzienny” 1892, nr 4; *Czterdziestolecie Vrchlickiego*, „Kraj” 1893, nr 6; *Jarosław Vrchlický i jego dramat Bar Kochba*, „Ateneum” 1899 i osob. Warszawa 1900.

¹⁰² Jarosław Vrchlický, *Wybór poezji*. Przełożył z czeskiego i wstępem opatrzył Bronisław Grabowski. Warszawa 1901.

¹⁰³ *Najnowszy romans rycerski*, „Tygodnik Powszechny” 1881, nr 34–35; *Juliusz Zeyer*, „Echo Muzyczne” 1890, s. 401–404.

¹⁰⁴ Juliusz Zeyer, *Proroctwo*. Przełożył Bronisław Grabowski. *Obraz literatury powszechnej*, t. 2, s. 573.

Karolina Světa.¹⁰⁵ Oboje z żoną wydali po polsku siedem utworów piśkarski, m.in. *Wiejski romans*, *O Agnieszce Krawcównie*. *Obrazek z Jesztęda*, *Z rodzinnej kroniki*. *Dwa obrazki z przeszłości*.¹⁰⁶

Przez ponad 20 lat Grabowski przyjaźnił się z Edwardem Jelinkiem. Napisał wiele pochlebnych recenzji o pracach przyjaciela. Po śmierci Jelinka poświęcił mu nekrolog, opublikował kilka wyjątków z jego książki *Nahodilosti kridové rysy*.¹⁰⁷

Z dawniejszych poetów czeskich Grabowski tłumaczył Smila Flaškę z Pardubic, z nowych: Jana Nerudę, Józefa Świętopelka Machara, Jaromira Boreckiego, Svatopluka Čecha, Eliškę Krasnohorską. Wybitnym Czechom poświęcił liczne portrety literackie, wspomnienia, nekrologi. Do najciekawszych prac należą: *Ks. Wacław Sztulc*, *Zofia Podlipska*, *Jubileusz czeskiego muzyka i kompozytora*, *Nieznany za życia (Józef Barsze, poeta czeski)*.¹⁰⁸

Wiele artykułów Grabowskiego podejmowało zagadnienie działalności teatru w Czechach. Na uwagę zasługują tu: *Teatr w Czechach*, *Pielgrzymka do Złotego Domu*, *Teatr czeski w Pradze*. *Z powodu dziesięciolecia teatru narodowego*.¹⁰⁹ Ponadto polskiego sławistę interesowały różne wydarzenia kulturalne w Czechach, architektura i nauka. Godnym odnotowania jest m.in. artykuł *Akademia czeska nauk i sztuk pięknych w Pradze*.¹¹⁰

Grabowski nie tylko pisał w polskich czasopismach o sprawach czeskich, ale również w czeskich periodykach o rzeczach polskich. Najchętniej pisywał do „Slovanského sborníka” Edwarda Jelinka, do „Politiki”, do „Českej Revi” oraz do „Věstníka slovanských starožitností”.

W działalności sławistycznej Grabowski niewiele uwagi poświęcił Słowakom. Ze słowackiego przetłumaczył powieść Jana Kalinčiaka pt. *Resturacja*. *Obrazy z niedawnych czasów* oraz po jednym wierszu Samo Chalupki, Svetozara Hurbana Vajanskiego i Wilhelma Pauliny Totha.¹¹¹

¹⁰⁵ Karolina Světa, pisarka czeska, „Echo” 1877, s. 222—224; Karolina Světa. *Studium literackie*, „Ateneum” 1880, t. 2, s. 512—525; *Jubileusz Karoliny Světy*, „Biesiada Literacka” 1880, nr 250—251; Karolina Světa, „Kłasy” 1880, nr 770—771; Karolina Světa, „Wędrowiec” 1900, nr 33—44.

¹⁰⁶ Karolina Světa, *Wiejski romans*, „Kłasy” 1879, dod. do nr 705—721, wyd. osob. Katowice 1908; *O Agnieszce Krawcównie*. *Obrazek z Jesztęda*. Wyd. w książce K. Světy, *Powieści wiejskie*. T. 1, Warszawa 1880; *Z rodzinnej kroniki*. *Dwa obrazki z przeszłości*, Warszawa 1892.

¹⁰⁷ Edward Jelínek, „Kurier Niedzielný” 1897, nr 14.

¹⁰⁸ Ks. Wacław Sztulc (zarys biograficzny), „Tygodnik Powszechny” 1879, nr 10; Zofia Podlipska, „Kurier Niedzielný” 1898, nr 17—18; *Jubileusz czeskiego muzyka i kompozytora*, „Wędrowiec” 1898, nr 3; *Nieznany za życia (Józef Barsze, poeta czeski)*, „Tygodnik Polski” 1899, nr 48.

¹⁰⁹ *Teatr w Czechach*, „Ateneum” 1884, t. 3, s. 283—322; *Pielgrzymka do Złotego Domu*, „Biesiada Literacka” 1885, t. 20, nr 40(509), 43(512), 48(517); *Teatr czeski w Pradze*. *Z powodu dziesięciolecia teatru narodowego*, „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” 1893, nr 533.

¹¹⁰ *Akademia czeska nauk i sztuk pięknych w Pradze*, „Ateneum” 1892, t. 2, s. 551—561.

¹¹¹ Jan Kalinčiak, *Restauracja*. *Obrazy z niedawnych czasów*. Przełożył ze słowackiego Bronisław Grabowski. Warszawa, nakład redakcji „Opiekuna Domowego” 1874; *Junak przez Samuela Chalupkę*. Przełożył ze słowackiego Bronisław Grabowski, „Tygodnik Ilustrowany” 1884, t. 1, s. 66—67, też w *Obrazie literatury powszech-*

Poza okolicznościowymi wzmiankami o literaturze słowackiej opublikował 3 wspomnienia pośmiertne o Janie Botto, o Samuelu Chalupce i o Józefie M. Hurbanie oraz list XIX z *Listów o literaturach*.¹¹²

Sprawami łużyckimi Grabowski zainteresował się w czasie studiów w Szkole Głównej. W roku 1865 zaprzyjaźnił się z księdzem Michałem Hórnikiem, wybitnym działaczem narodowym Łużyc. Na łamach „Kłosów” w 1873 r. wydrukował zarys biograficzny o Hórniku.¹¹³ Serdeczne stosunki łączyły Grabowskiego z Janem E. Smolerem, o którym w 1869 r. wydrukował obszerne studium w „Bibliotece Warszawskiej”.¹¹⁴ Kiedy Hórnik i Smoler w 1881 r. przybyli do Warszawy, aby zainteresować społeczeństwo polskie niedolą Łużyczan, Grabowski ogłosił w „Kurierze Warszawskim” trzy artykuły: *Dwaj Serbowie Łużyccy*, *Stypendium Kraszewskiego dla Serbów Łużyckich* i *Dola Serbów Łużyckich*.¹¹⁵ W roku 1886, w dwa lata po śmierci Smolera, ogłosił w „Kraju” wspomnienie o zmarłym.¹¹⁶ Sporo uwagi poświęcił problemom łużyckim w artykule *Rzut oka na odrodzenie się Słowian zachodnich i południowych*.¹¹⁷ W 1897 r. z okazji uroczystości pięćdziesięciolecia założenia Macierzy Serbskiej Grabowski nie mogąc osobiście uczestniczyć w imprezie, posłał do Łużyc list gratulacyjny oraz wiersz w języku łużyckim.¹¹⁸ Z literatury łużyckiej polski sławista przetłumaczył bardzo mało: dwa utwory Zejlera, jeden Kósyka¹¹⁹ oraz krótkie przypowieści z podań ludu łużyckiego, które opublikował w wydawanym przez siebie „Kalendarzu Obrazkowym” na rok 1876.

Żnącą liczbę prac slawistycznych poświęcił Grabowski literaturze chorwackiej. Na szczególną uwagę zasługują artykuły: *Literatura serbsko-chorwacka*, *Obecny ruch literacki w Chorwacji*, *Obchód uroczystości na cześć poety Stefana Vraza w Zagrzebiu*, *Matica chorwacka i ruch literacki w Chorwacji*, *Literatura chorwacka w latach 1879—1880*, *Dwa stowarzyszenia literackie w Chorwacji*.¹²⁰ Z licznych portretów literackich

nej, t. 2, s. 575—578; Svetožar Hurban Vajanski, *Pociecha*. Przełożył Bronisław Grabowski, tamże s. 576; Wilhelm Pauliny Toth, *Słowacy*. Przełożył Bronisław Grabowski, tamże s. 576.

¹¹² Jan Botto, „Kłosy” 1881, nr 840; Samo Chalupka, „Tygodnik Ilustrowany” 1884; Józef Miłostaw Hurban, „Przegląd Literacki” dod. do „Kraju” 1888, nr 10; *Listy o literaturach słowiańskich*, „Kraj” 1887, nr 47.

¹¹³ Ks. Michał Hórnik, „Kłosy” 1878, t. 1, s. 7.

¹¹⁴ Jan Ernest Smoler, „Biblioteka Warszawska” 1868, t. 4, s. 415—425.

¹¹⁵ *Dwaj Serbowie Łużyccy*, „Kurier Warszawski” 1881, nr 54—55; *Stypendium Kraszewskiego dla Serbów Łużyckich*, tamże nr 111; *Dola Serbów Łużyckich*, tamże nr 144—145.

¹¹⁶ *Listy o literaturach słowiańskich*, „Kraj” 1886, nr 25.

¹¹⁷ *Rzut oka na odrodzenie się Słowian zachodnich i południowych*, „Niwa” 1872, nr 2.

¹¹⁸ „Łużica” 1884, nr 10.

¹¹⁹ Andrzej Zejler, 1. *Czasy Dziewicze*, 2. *Boże sedleszko* (w:) *Obraz literatury powszechnej*, t. 2, s. 577; Mato Kósyk, *Indianka*, tamże, s. 578—579.

¹²⁰ *Literatura serbsko-chorwacka*, „J. Jaworskiego Kalendarz Ilustrowany Codzienny” 1871; *Obecny ruch literacki w Chorwacji*, „Niwa” 1879, t. 15, s. 322—333, 413—423; *Obchód uroczystości na cześć poety Stefana Vraza w Zagrzebiu*, „Biblioteka Warszawska” 1880; *Matica chorwacka i ruch literacki w Chorwacji*, „Ateneum” 1880, t. 1, s. 260—279; *Literatura chorwacka w latach 1879—1880*, „Niwa” 1882, t. 21, s. 937—969; *Dwa stowarzyszenia literackie w Chorwacji*, „Tygodnik Ilustrowany” 1881, t. 11, nr 276.

i wspomnień należy wyróżnić: *August Šenoa. Sylwetka literacka*, Józef Jerzy Strossmayer, *Franciszek Raczki. Kartka z dziejów literatury chorwackiej*, Jan Gundulicz, *poeta chorwacki (1588—1638)*, *Twórca hymnu chorwackiego (Antoni Michanowicz Petropolski)*.¹²¹

Z chorwackiego przetłumaczył Grabowski dwie powieści Augusta Šenoai: *Złota dziewczeczka*, *powieść z dziejów Zagrzebia*, *Zebrak Łukasz*, *powieść z życia wiejskiego*, powiastkę Ksawerego Szandora-Gjalskiego *Ilustrissimus Battorych* i wiele utworów mniejszych pisarzy.¹²²

W badaniach słowiańszczyzny Grabowski nie pominął Bułgarii, mimo iż w kraju tym nigdy nie był. Bliskie kontakty utrzymywał z historykiem i tłumaczem literatury polskiej Christo Kersiakovem, który przebywał w Polsce. Najważniejszą pracą Grabowskiego o Bułgarach jest obszerny szkic etnograficzno-historyczny pt. *Bułgaria i Bułgarowie*, w którym autor w sposób możliwie najbardziej przystępny starał się przekazać czytelnikom dane dotyczące historii, etnografii i geografii Bułgarii.¹²³ Z mniejszych prac poświęconych problematyce bułgarskiej na większą uwagę zasługuje artykuł *Słowo o bieżącej literaturze bułgarskiej* wydrukowany w „Kłosach” w 1884 r.¹²⁴

Mniejsze zainteresowanie Grabowski okazywał Słoweńcom, chociaż działalność slawistyczną na szerszą skalę rozpoczął pracą pt. *Słoweńcy, naród i dzieje*, drukowaną w „Niwie” w roku 1872.¹²⁵ Na większą uwagę spośród prac poświęconych Słoweńcom zasługują: *Literatura słoweńska*, *Piśmiennictwo słoweńskie w r. 1878*, *Literatura słoweńska w latach 1879—1880*, *Dr Walenty Zarnik, pisarz słoweński*.¹²⁶ Z poetów słoweńskich Grabowski tłumaczył: Walentego Vodnika, Franciszka Prešerena, Szymona Jenkę, Szymona Gregorcicza.

Z prac poświęconych piśmiennictwu serbskiemu na uwagę zasługują: *Literatura serbsko-chorwacka*, *Serbia w literaturze pięknej*.¹²⁷ Z poetów serbskich Grabowski najwyżej cenił Branki Radiczewicza, Zmaja Jowana Jowanowicza. Do ciekawszych prac Grabowskiego dotyczących narodów

¹²¹ August Šenoa. *Sylwetka literacka*, „Biesiada Literacka” 1880, nr 250—251; Józef Jerzy Strossmayer, „Kraj” 1885, nr 35; Franciszek Raczki. *Kartka z dziejów literatury chorwackiej*, „Ateneum” 1884, t. 4, s. 518—532; Jan Gundulicz, *poeta chorwacki (1588—1638)*. *Wspomnienie jubileuszowe*, „Przegląd Literacki”, dod. do „Kraju” 1888, nr 1—2; *Twórca hymnu chorwackiego (Antoni Michanowicz Petropolski)*, „Tygodnik Ilustrowany” 1896, nr 30.

¹²² August Šenoa, *Złota dziewczeczka, powieść z dziejów Zagrzebia*. Przełożył Bronisław Grabowski, dod. do „Biesiady Literackiej” z roku 1880; *Zebrak Łukasz, powieść z życia wiejskiego*. Przełożył Bronisław Grabowski, dod. do „Tygodnika Pow-szechnego” 1884.

¹²³ *Bułgaria i Bułgarowie*, Warszawa 1889.

¹²⁴ *Słowo o bieżącej literaturze bułgarskiej*, „Kłosy” 1884, nr 985—989.

¹²⁵ *Słoweńcy, kraj i dzieje*, „Niwa” 1872, nr 6—12.

¹²⁶ *Literatura słoweńska*, „J. Jaworskiego Kalendarz Ilustrowany Codzienny” 1875; *Piśmiennictwo słoweńskie w roku 1878*, „Niwa” 1879, t. 16, s. 731—745; *Literatura słoweńska w latach 1879—1880*, tamże 1881, t. 20, s. 654—661; *Dr Walenty Zarnik, pisarz słoweński*, „Przegląd Literacki”, dod. do „Kraju” 1888, nr 20.

¹²⁷ *Literatura serbsko-chorwacka*, „J. Jaworskiego Kalendarz Ilustrowany Codzienny” 1871; *Serbia w literaturze pięknej*, „Przegląd Literacki”, dod. do „Kraju” 1889, nr 24.

słowiańskich należą również: *Słowianie i Niemcy, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra i Czarnogórcy, Nowe dokumenty do dziejów Apostołów słowiańskich, Uroczystość św. Apostołów słowiańskich w Rzymie*.¹²⁸

Należy podkreślić, że Grabowski, poczynając od roku 1885 aż do roku 1889, regularnie drukował w petersburskim „Kraju” *Listy o literaturach słowiańskich*. Równocześnie w „Tygodniku Ilustrowanym” ogłaszał rubrykę pod nazwą *Notatki o najważniejszych wydarzeniach kulturalnych w krajach słowiańskich*. Niewątpliwie najwartościowszą pracą Grabowskiego w zakresie słowianoznawstwa są jego *Dzieje literatur słowiańskich* zamieszczone w *Dziejach literatury powszechnej*, wydanej przez Lewantala w Warszawie. Obejmują one okres od czasów najdawniejszych do końca XVIII w., zawierają znakomite przekłady z najlepszych dzieł literatur słowiańskich.

Działalność Grabowskiego na polu słowianofilstwa była niezwykle bogata i wszechstronna. W drugiej połowie XIX w. nie było nikogo, kto mógłby w tym zakresie równać się z Grabowskim pod względem umiejętności i zaangażowania.

Zainteresowania etnograficzne

Grabowski, doskonały znawca ludu, jego tradycji, obyczajów, pieśni ludowej położył znaczne zasługi na polu ludoznawstwa polskiego i słowiańskiego. Prace etnograficzne Grabowskiego drukowane były na łamach różnych czasopism, m.in. w „Tygodniku Ilustrowanym” (*Zwyczaję doroczne ze stanowiska mitologii słowiańskiej, Jan III w poezji ludów południowosłowiańskich*), w „Bibliotece Warszawskiej” (*Pieśni Bułgarów macedońskich w Rodopie*), w „Bluszczu” (*Legends o śpiących rycerzach, Trzęsienie ziemi w pojęciach ludów pierwotnych*), w „Tygodniku Powszechnym” (*Zwyczaję doroczne ze stanowiska mitologii porównawczej*), w „Wędrowcu” (*Historia polki*).¹²⁹

Najwięcej artykułów ludoznawczych opublikował Grabowski w „Wiśle”, z którą był związany od pierwszych lat jej istnienia. Zamieścił w niej interesujący komentarz do odkrytej przez siebie odmiany *Pieśni dziadowskiej o bitwie pod Wiedniem z roku 1683*, artykuły: *Podania i legendy zapisane u autorów staropolskich, Podania o związkach między najbliższym rodzeństwem (mit Edypowy u Słowian), O grach, zabawach staro-czeskich*.¹³⁰

¹²⁸ *Słowianie i Niemcy*, „Tygodnik Powszechny” 1875; *Bośnia i Hercegowina, „Kłosa”* 1876—1878; *Czarnogóra i Czarnogórcy*, „Tygodnik Powszechny” 1877, nr 40—42, 45, 48—49, 52, 1878, nr 1—4; *Nowe dokumenty do dziejów Apostołów słowiańskich*, „Biblioteka Warszawska” 1881, t. 1, s. 411—416; *Uroczystość św. Apostołów słowiańskich w Rzymie*, „Kłosa” 1881, nr 845.

¹²⁹ *Zwyczaję doroczne ze stanowiska mitologii słowiańskiej*, „Tygodnik Ilustrowany” 1879; *Jan III w poezji ludów południowosłowiańskich*, tamże 1880, nr 253—254; *Pieśni Bułgarów macedońskich w Rodopie* zebrane przez Stefana Werkowicia, „Biblioteka Warszawska” 1880, t. 1, s. 460—483; t. 3, s. 61—77; *Legends o śpiących rycerzach*, „Bluszcz” 1881; *Trzęsienie ziemi w pojęciach ludów pierwotnych*, tamże 1881, nr 39; *Zwyczaję doroczne ze stanowiska mitologii porównawczej*, „Tygodnik Powszechny” 1878, nr 32, 1879, nr 1; *Historia polki*, „Wędrowiec” 1898, nr 8.

¹³⁰ *Pieśń dziadowska o bitwie pod Wiedniem z roku 1683*, „Wisła” 1888, t. 2, s. 350—357; *Podania i legendy zapisane u autorów staropolskich*, tamże 1890, t. 4, s. 32—48, 759—768; *Podania o związkach między najbliższym rodzeństwem (mit Edypowy u Słowian)*, tamże 1892, s. 54—79, 279—299; *O grach, zabawach staro-czeskich*, tamże 1889—1897.

Na zlecenie redakcji „Wisły” opracował *Kwestionariusz dla zbierających zwyczaje i pojęcia prawne u ludu po wsiach i miasteczkach*.¹³¹ W *Kwestionariuszu* zamieścił 686 pytań dotyczących zwyczajów prawnospołecznych panujących w środowiskach ludowych. Cennym wkładem Grabowskiego do polskiego ludoznawstwa było przetłumaczenie na język polski pracy Adolfa Černego *Istoty mityczne Serbów Łużyckich*,¹³² oraz recenzje: „*Slovanský sborník*” — *artykuły z dziedziny etnografii, historii kultury i dziejów życia literackiego oraz towarzyskiego. Rocznik II. Redaktor Edward Jelínek*¹³³ i *Poetyczne poglądy Słowian na przyrodę Afanasjewa*.¹³⁴

Przez wiele lat Grabowski zajmował się badaniem folkloru regionu częstochowskiego. W 1880 r. zamieścił w „*Kalendarzu Obrazkowym*” niezwykle interesujący opis „wypędzania cholery” przez Żydów częstochowskich w roku 1873. W 1882 r. ogłosił w „*Tygodniku Powszechnym*” artykuł pt. *Zebracy częstochowscy*.¹³⁵ Na łamach „*Wisły*” opublikował pracę pt. *Zamawianie róży w Częstochowskim*, w której omówił sposoby leczenia róży przez znachorkę częstochowską Jadwigę Jaśkiewiczową.¹³⁶

Walka o chleb powszedni zmuszała Grabowskiego do podejmowania prac nie mających nic wspólnego z jego aspiracjami literackimi. Ze względów finansowych przetłumaczył utwory: *Dzieje panowania Filipa II* Prescottta, *Oszczędność Smilesa*, *Pszczola, jej życie* Buttlerowa, *Historię Hellady i Rzymu* Hertzberga.¹³⁷ Ponadto przełożył kilka powieści angielskich i niemieckich, które drukował w różnych periodykach.

Z myślą o młodzieży szkolnej opracował Grabowski *Teorię literatury (stylu, prozy i poezji) do użytku szkolnego i nauki domowej, Historię Polski w 1000 wyrazów*, nagrodzoną na konkursie „*Wędrowca*”.¹³⁸ Był autorem *Pięćsetletnich dziejów kościoła i klasztoru na Jasnej Górze na rok jubileuszowy 1882*, dał opis *Widoków Częstochowy i Jasnej Góry* Władysława Dmochowskiego.¹³⁹

Dorobek literacki i naukowy Grabowskiego zadziwia obfitością i wielostronnością. Świadczy nie tylko o tytanicznej pracowitości pisarza, ale

¹³¹ *Kwestionariusz dla zbierających zwyczaje i pojęcia prawne u ludu po wsiach i miasteczkach*, „*Wisła*” 1889, s. 218, 271, 371, 663, 890 i odb.

¹³² Adolf Černý, *Istoty mityczne Serbów Łużyckich*. Przełożył Bronisław Grabowski, „*Wisła*” t. 8 (1894), t. 9 (1895), t. 10 (1896), t. 12 (1898) i odb. 1901.

¹³³ *Slovanský sborník* — *artykuły z dziedziny etnografii, historii, kultury i dziejów życia literackiego oraz towarzyskiego. Rocznik II. Redaktor Edward Jelínek*. Praga, nakładem J. Otty 1883, „*Biblioteka Warszawska*” 1884, t. 2, s. 301—308.

¹³⁴ *Poetyczne poglądy Słowian na przyrodę Afanasjewa*, „*Niwa*” 1872, nr 3.

¹³⁵ *Zebracy częstochowscy*, „*Tygodnik Powszechny*” 1882, s. 35—36.

¹³⁶ *Zamawianie róży w Częstochowskim*, „*Wisła*” 1892, s. 54—79, 279—299.

¹³⁷ W.H. Prescott, *Dzieje panowania Filipa II, króla hiszpańskiego*. Cz. 1—2, Warszawa 1874; S. Smiles, *Oszczędność*, Warszawa 1877; A. Buttlerow, *Pszczola, jej życie i główne prawidła rozumowego hodowania pszczoł*, Suwałki 1877; G.F. Hertzberg, *Historia powszechna ilustrowana. Historia Hellady i Rzymu*, t. 1—2, Warszawa 1880—1881.

¹³⁸ *Teoria literatury (stylu, prozy i poezji) do użytku szkolnego i nauki domowej*, Warszawa 1901; *Historia Polski w 1000 wyrazów*, brak roku wydania.

¹³⁹ *Pięćsetletnie dzieje kościoła i klasztoru na Jasnej Górze na rok jubileuszowy 1882*, Częstochowa 1882; Władysław Dmochowski, *Widoki Częstochowy i Jasnej Góry*, Częstochowa, brak roku wydania.

również o jego konsekwencji i wytrwałości w działaniu na obranych polach.

Rzetelny trud Grabowskiego do dziś nie został należycie oceniony. Autor *Mściwoja i Swanhildy* wciąż czeka na wyczerpującą monografię.

EDWARD POLANOWSKI
KAZIMIERA Z. SZYMAŃSKA

Bronisław Grabowski (1841—1900). Biography and literary output. Reconnaissance.

SUMMARY

The paper handles Bronisław Grabowski's life and literary output in the form of a biographic-bibliographic review. The „Introduction”, opening the paper, deals with the state of studies of Bronisław Grabowski's literary and research works. It has been pointed out that Grabowski has already been recognized as an eminent Slavist and ethnographer. Studies of Grabowski as a writer, however, are scarce. The biographic part of the paper contains exhaustive information about Grabowski's life and his professional career, about his links with Czech and Croatian writers. The information has been derived mainly from obituaries and memories about Grabowski, from his letters to friends and acquaintances. The chapter „Literary Works” contains classification of the writer's literary output, including more than 150 works. Particular sections of Grabowski's works have been handled i.e. plays, fiction, poetry. Attention has been drawn to the fact that vast majority of Grabowski's works was published solely in magazines that nowadays are accessible with great difficulty. The writer's works are scattered in different libraries and archives. The following chapter has been devoted to criticism of the „Picture Calendar”, edited by Grabowski in years 1874—1897. It has been pointed out that in the „Calendar” the writer published works which have not been included in any bibliographic sources so far. In the chapter „Grabowski as a Slavist”, the writer's attitude towards particular Slavonic nations has been dealt with. The writer's Slavic and translation output has been defined. The analysis of Grabowski's ethnographic works allows the conclusion that the writer's interests concerned the Polish as well as the South-Slavonic folklore.